

Daniel Attias & Juha Manninen

Kristiina-kirjan hiillostus valistuksen Euroopassa

Vain yhdellä suomalaisella oli aikanaan kunnia joutua ranskalaisen valistuksen nimekkäimmän nimen Voltairen hampaisiin. Voltaire oli hänestä sitä mieltä, että ”ei pidä luottaa näihin kömpelöihin käsiin, joissa niiden koskettamat kukkaset lakastuvat”. Tämä suomalainen, Johan Arckenholtz, oli lainannut berliiniläisestä arkistosta jäljennöksenä samaansa Voltairen kirjettä Ruotsin silloiselle kuningattarelle kokonaan ranskalaisfilosofin tietämättä ja lainauksesta oli jäljennöksen tekijän erehdyksen vuoksi puuttunut rivi.¹ Vuonna 1752 Voltaire kirjoitti joukon mietelmiä otsikolla *Pensées sur l'administration publique*. Ne olivat kriittisiä huomautuksia eri maiden julkisesta hallinnosta ja hallitsijoista. Voltaire oli esimerkiksi sitä mieltä, että filosofeilla ei ole mitään yksityisiä etuja palveltavanaan, minkä vuoksi he voivat puhua järjen ja yleisen hyvän puolesta (mietelmä XV). Hän väitti: ”Täydellistyessään järki tuhoaa uskonnollisten sotien siemenet. Filosofian henki on hävittänyt maailmasta tämän rutan.” (IX)

Itsevaltius oli hänen mielestään kuninkuuden väärinkäyttöä samalla tavoin kuin anarkia tasavaltaisen hallinnon. Hän täydensi: ”Ruhtinas, joka ilman laillista menettelyä ja oikeudenkäyntiä vangitsee kansalaisen tai aiheuttaa hänen kuolemansa, on maantierosvo, jota kutsutaan *Teidän Majesteetiksenne*.” (XXXVI) Tästä Voltairilla oli esimerkkinä: ”Ikeeseen tottuneet eläimet tarjoutuvat ikeeseen omasta toimestaan. En tiedä, kuka oli se Kristiina-kuningattaren kirjeiden kasaaja, joka suututti ihmiskuntaa oikeuttamalla Monaldeschin murhan. Monaldeschi salamurhattiin Fontainebleaussa ruotsalaisen hienon naisen käskystä sen varjolla, että tämä ruotsalainen nainen oli ollut kuningatar.” (VI)²

Kristiinan teon varjo ylsi Voltairen silmissä myös kyseisen moniosaisen teoksen *Mémoires concernant Christine, Reine de Suède* tekijään. Teoksen 1700-luvulle tyypillinen nimiölehden täyttävä otsikko jatkui: *fondés sur ses Lettres, & recueillis des Historiens & des Monuments les plus authentiques, tant manuscrits qu'imprimés, pour servir d'éclaircissement à l'Histoire de son règne, & principalement de sa vie privée, depuis sa naissance jusqu'à sa mort: & en même tems aux Evénemens de l'Histoire étrangère de ce tems-la, tant Littéraire que Civile, qui y ont raport. Le tout accompagné de remarques Historiques, Politiques, Critiques & Littéraires: avec les Médailles & un Appendice de Pièces justificatives ou instructives*. Eri niteissä alaotsikot hieman vaihtuivat. Runsaasti ennen julkaisematonta lähdeaineistoa mutta myös tekijänsä tutkimuksellisen osuuden ja lukuisat selventävät kommentit sisältävän kirjan kaksi ensimmäistä tukevaa osaa ilmestyivät 1751 ja 1752. Toisen osan alussa tekijä käsitteli laajasti Kristiinan ylitallimestarin, markiisi Gian Rinaldo Monaldeschin teloitukseen liittyviä kysymyksiä. Kirja laajentui vuosien varrella kaikkiaan neljästä mittavasta osasta koostuvaksi, yli kaksituhatsivuiseksi. Sen osat kolme ja neljä painettiin vuosina 1759 ja 1760. Teos herätti heti ilmestyessään huomiota eri puolilla Eurooppaa. Olisi liioittelua väittää sen suututtaneen ihmiskuntaa, mutta kohdistettuna ranskalaisiin valistusfilosofeihin Voltairen kuvaus lienee oikeassa.

Jo 1700-luvulla kohokirjoihin osattiin ottaa kantaa lukematta niitä. Kristiinasta kirjoittaneen ja häneen liittyviä asiakirjoja julkaisseen tekijän nimi ei ollut mitenkään salattu. Hän oli jo mainittu Johan Arckenholtz (1695–1777), syntyjään helsinkiläinen Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninsihteerin poika, joka oli aloittanut opintonsa Turun Akatemiassa, mutta joutunut siirtymään

¹ Arckenholtz löysi moitteen Voltairen teosten Dresdenissä 1752 ilmestyneen laitoksen esipuheesta. Selitys ”väärennökselle” sisältyi alahuomautukseen vastineessa d’Alembert’lle, ks. Arckenholtz, *Historische Merkwürdigkeiten...*, IV, s. 575. Sellaisia jäljentäjän virheitä esiintyi.

² Voltaire ei maininnut Arckenholtzia nimeltä, mutta viittaus tarkoitti yksiselitteisesti häntä.

Ruotsin puolelle venäläisten miehitettyä Suomen. Vuodesta 1747 hän toimi Kasselissa maakreivin kirjaston ja mynttikabinetin hoitajana ja käytti vapaat hetkensä kuningatar Kristiinan merkillisten ja värikkäiden elämänvaiheiden tutkimiseen. Ensi kosketuksen aiheeseen hän oli saanut Ruotsin valtakunnanhistorioitsijan Samuel Pufendorfin Kustaa Aadolfin ja hänen tyttärensä Kristiinan hallituskausia käsittelevästä teoksesta. Eurooppaa kiertäessään hän oli vuonna 1730 Italiassa kiinnittänyt huomiota lukuisiin muistoihin Kristiinasta ja yrittänyt päästä Roomassa käsiksi Kristiinaan liittyviin lähteisiin, mutta vasta Saksaan asetuttuaan hän omisti aikansa arvoitukselliselle ja jatkuvasti ristiriitaisin mielipitein arvioidulle kruunustaan luopuneelle kuningattarelle.³

1750-luvulla Arckenholtz kävi kahtakin eurooppalaista väittelyä. Toiseen antoivat aiheen juuri hänen Kristiina-kirjastaan esitetyt arviot. Vastaväittäjäksi ei kuitenkaan ryhtynyt Voltaire, vaan toinen ranskalaisen valistuksen kärkinimi, suurta ensyklopediaa yhdessä Denis Diderot'n kanssa toimittanut luonnontieteilijä, fyysikko, matemaatikko ja monitoimimies Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783) Pariisin Tiedekatemiasta.⁴ Myös Tanskan kansalliskirjailijaksi – muun muassa komedia *Jeppe Niilonpoika* – katsottu maansa historiaa tutkinut professori Ludvig Holberg (1684–1754) tuhtui vanhoilla päivillään Arckenholtzin teoksesta ja julkaisi sitä vastaan pamfletin sekä ranskaksi Leipzigissa että äidinkielellään Kööpenhaminassa.⁵ Sekä Holbergin että d'Alembert'n katsomukset kävivät Arckenholtzin kanssa pahasti ristiin. Kunnioitusta osoittava mielipiteenvaihto Arckenholtzilla sen sijaan oli Kristiina-kirjasta vuonna 1758 lehdessään *Le Nouveau magasin français* tytöille tarkoitettun lyhennelmän kuutena osana julkaisseen, kasvatuskysymyksistä runsaasti kirjoittaneen ja jälkimaailman ennen muuta sadusta *Kaunotar ja hirviö* tunteman Lontoossa asuneen ranskalaisen naiskirjailijan, Jeanne Marie Le Prince de Beaumont'n (1711–1780) kanssa.⁶

Maineikkaan Newtonin teorioita todistamaan pyrkivän maapallon muodon tutkijan Pierre Louis Moreau de Maupertuis'n Lappiin, tarkemmin sanoen Pelloon suuntautuneen astemittaamatkan yhteydessä eräät liegeläiset journalistit julkaisivat outoa kohdemaata Suomea koskevan kirjoituksen ja ryydittivät sitä muun muassa Tacitukselta löytämillään havainnoilla.⁷ Suomalainen kun oli ja

³ Arckenholtzin varhaisemmista vaiheista, ks. Juha M a n n i n e n , Kuningatar Kristiinan jäljissä ikuiseen kaupunkiin – Matkakertomus vuosilta 1729–1730 (Faravid 24, Jyväskylä 2000); Juha M a n n i n e n , Johan Arckenholtz Eurooppapolitiikan luonnostelijana vuonna 1732 (Snellmanin ja Mannerheimin välissä. Kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta. Toim. Jussi Kuusanmäki ja Kauko Kumpunen. Helsinki 2000); Juha M a n n i n e n Kirjallisten opintojen ja matkoilla koetun suhteesta varhaisvalistuksen Euroopassa (”Muille maille vierahille...” Kalervo Hovin juhlaKirja. Toim. Esa Sundbäck. Turku 2002).

⁴ Hänen tieteellistä profiiliaan on valottanut Thomas L. H a n k i n s , Jean d'Alembert. Science and the Enlightenment (Oxford 1970), myös M. M ü l l e r , Essai sur laphilosophie de Jean d'Alembert (Paris 1926) ja R. G r i m s l e y , Jean d'Alembert, 1717–83 (Oxford 1963); laajemmassa yhteydessä Ira O. W a d e , The structure and form of the French Enlightenment, II: Esprit Revolutionnaire (Princeton 1977) ja J. N. P a p p a s , Voltaire and d'Alembert (Bloomington, Ind. 1962). D'Alembert'n saavutuksista ja pyrkimyksistä matematiikan alalla on runsaasti artikkelimuotoisia tutkielmia.

⁵ Holbergia historioitsijana ja myös tämän Arckenholtz-kiistaa on aikaisemmin käsitellyt G. G. W e r l a u f f , Holbergiana (Nyt historisk Tidskrift 7 1856), s. 317–452, erityisesti s. 427–436. Myös Oskar G a r s t e i n , Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. The Age of Gustavus Adolphus and Queen Christina of Sweden, 1622–1656 (Leiden 1992), s. 533–534, tuntee kiistan, mutta asettuu tarpeettoman yksiselitteisesti maanmiehensä Holbergin puolelle.

⁶ Hänestä on antanut tietoja Patricia A. C l a n c y , A French writer and educator in England: Mme Le Prince de Beaumont (Studies on Voltaire and the Eighteenth century, 201, 1982).

⁷ 'Remarques sur les Finnois ou Finlandois', *Journal Encyclopédique* 1.2.1756. Tähän anonyymiin kirjoitukseen vastasi laajahko pamfletti *Lettre aux auteurs du Journal Encyclopédique de Liège, au sujet des Remarques sur les Finnois ou Finlandois, ou, En Reponse à ce qu'ils y ont avancé, on tache de mieux développer l'Etat ancien & moderne des Habitans de la Finlande & de la Lapponie*, Kassel 1756, jonka tekijäksi oli merkitty I. A. F. Kirjaimet voi lukea Johan Arckenholtz Finnois. Liegeläiset vastasivat, ja väittely tuli käsittämään kaikkiaan kahdeksan painettua puheenvuoroa. Anna-Mari S a r a j a s , Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa (Helsinki 1956), s. 124–126, on lyhyesti käsitellyt sitä, mutta tarkoituksemme on palata siihen erillisessä tutkielmassa tuonnempana. Arckenholtzin tekijyydestä ei ole epäilystä. Hän käsitteli asiaa myös kirjeenvaihdossaan. Vastoin 1960 ja 1970-luvuilla laajalle levinneitä käsityksiä, kansallisuusajattelu ei ollut mitenkään vierasta 1700-luvulla, kuten uusista toisistaan

itsensä sellaiseksi katsoi, Arckenholtz vastasi ja juuttui kitkerään väittelyyn. Noihin aikoihin itsestään teettämässä ja eräille kirjeenvaihtokumppaneilleen lähettämässään kuparipiirroksessa Arckenholtz ilmoitti kansallisuudekseen latinaa käyttäen *Finlando-Svecus*. Se tarkoitti Ruotsin valtakuntaan kuuluvaa suomalaista, ei ”suomenruotsalaista” siinä nykyisessä merkityksessä, joka syntyi vasta 1800-luvun lopulla. Leipzigin yliopiston kirjastossa säilyneessä kirjeessään professori J. C. Gottschedille hän luonnehti 6.9.1756 vastinettaan liegeläisille ”l’apologie de mes compatriotes les Finlandois” sekä 8.11.1756 omaa yhteenkuuluvuuttaan sanoin ”la Finlande pour ma Patrie”. Samassa pöydässä Voltairen kanssa Arckenholtzilla oli tilaisuus syödä päivällistä kuuluisuuden poiketessa Kasselissa. Ruotsiin bibliofiilistävälleen C.G. Warmholtzille 24.9.1753 lähettämässään kirjeessä hän kommentoi: ”Voltaire plain d’esprit le coeur le plus noir.”⁸

Tässä keskitymme erityisesti painetun kirjallisen asun saaneeseen d’Alembert’n ja Arckenholtzin historiatieteellisten käsitysten yhteenlöymykseen, jossa väitteemme mukaan ei ollut kysymys valistusfilosofian ja sen vastaisen ajattelun, vaan kahden erilaisen valistusta tavoittelevaan vuosisataan kuuluneen ajattelutavan erosta: ranskalaisen ja saksalaisperäisen.

Vastineensa ranskalaiselle moniottelijalle Arckenholtz on muotoillut kirjeeksi Johann Matthias Gesnerille, Göttingenin yliopiston filologian professorille. Saksalainen valistus sai pitkälti alkunsa juuri Göttingenistä, Kasselin lähellä sijaitsevasta yliopistosta, ja Gesnerin siellä aloittama seminaari asetti alkutahdit uushumanismille.⁹ Gesner kuului Arckenholtzin laajaan oppineeseen tuttavapiiriin, hänen omien sanojensa mukaan ”en af mina största wänner”,¹⁰ jolta hän saikin viitisenkymmentä kirjettä, ilmeisesti kaikki latinankielisiä samoin kuin toisen läheisen saksalaisen, filosofi Christian Wolffin, jonka kanssa hänellä kuuluu olleen vieläkin laajempi kirjekokoelma. Suuri oli myös hänen kirjeenvaihtonsa Strasbourgin yliopiston historian professori Johann Daniel Schöpflinin ja jonkinmoinen amsterdamilaisen historioitsijan ja poliitikon Jean Rousset de Missyn kanssa.¹¹ Kuitenkin juuri Gesner toimitti Arckenholtzille d’Alembert’n kritiikin kysyäkseen mielipidettä siitä. Ensin on kuitenkin paikallaan tarkastella Kristiina-kirjan tai oikeammin sanoen sen eri osien, osittain myös erikielisten versioiden, vastaanottoa yleisemmin.

---

riippumattomista näkökulmista perustelevat Jonas N o r d i n , Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden (Stockholm 2000) ja Juha M a n n i n e n , Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta (Helsinki 2000).

⁸ C. G. Warmholtzin kokoelma, Kungliga biblioteket, Stockholm.

⁹ M a n n i n e n , Valistus ja kansallinen; Ulrich S c h i n d e l , Johann Matthiaas Gesner, Professor der poesie und Beredsamkeit 1734–1761 (Die klassische Altertumswissenschaft an der Georg-August-Universität Göttingen. Eine Ringvorlesung zu ihrer Geschichte. Toim. Carl Joachim Classen. Göttingen 1989) sekä Ulrich M ü h l a c k , Klassische Philologie zwischen Humanismus und Neuhumanismus (Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung. Toim. Rudolf Vierhaus. Göttingen 1985).

¹⁰ Arckenholtz Johan Ihrelle, päiväämätön, Ihren kokoelma 191, Uppsalan yliopiston kirjasto.

¹¹ Arckenholtz lahjoitti kirjekokoelmansa, n. 3000 kappaletta, Turun Akatemialle. Sinne päätyneet tuhoutuivat Turun palossa vuonna 1827. A. R. S a a r e n s e p p ä (Cederberg), Johan Arckenholtzin kirjekokoelman vaiheet ja vasta löytyneet kopiot kokoelmaan kuuluneista kirjeistä (J. R. Danielson-Kalmari 7.5.1853–7.5.1913. Helsinki 1913), s. 293–311, löysi kuitenkin Kungliga bibliotekista Tessinin kokoelmasta kirjan laajuisen koosteen Arckenholtzin kirjeiden otteita ja julkaisi näistä yksityiskohtaisen luettelon. Arckenholtz suunnitteli kaikkiaan 390:n kirjeen julkaisemista kirjana. Varhainen maininta suunnitelmasta löytyy Uppsalan yliopiston kirjastossa kokoelmassa G 151 c säilyneestä Arckenholtzin kirjeestä J.H. Lidénille 3.1.1769: ”Jag kunde börja med Bar. Wolffs, Jo. Matth. Gesneri, Baumgartens, Mosheims, Hallers, d’Orvilles, Eric Benzeli, Nesselii Bref, och några fruntimmers.” Otteiden tunnetuksi tulemisesta huolimatta suomalaiset tutkijat eivät 1900-luvulla kiinnostuneet niistä. Tämän kirjoittajista taas Manninen löysi Linköpingin hiippakunnan arkistossa säilyneestä kokoelmasta vastaavanlaisen määrän Arckenholtzin alkuperäiskirjeitä ja kirjeiden luonnoksia, jotka ovat nyttemmin ovat Riksarkivetissa. Myös etsintä eurooppalaisista arkistoista tuotti tulosta: Arckenholtzin kirjeenvaihtoa voi todeta säilyneeksi alkuperäisinä tai jäljennettyinä otteina noin 800 kappaletta. Arckenholtzin usein mainitsemat Wolffilta saamansa sata saksankielistä kirjettä näyttävät kuuluneen Turussa tuhoutuneisiin, samoin useimmat Gesnerin latinankieliset, mutta osa hänen Schöpfliniltä saamistaan kirjeistä on säilynyt. Saksalaisten tullessa Strasbourgiin 1870 tuhoutuivat puolestaan Schöpflinin paperit.

Eurooppalainen julkisuus

Henrik Gabriel Porthanin lehdessä *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo* julkaistiin pian Arckenholtzin kuoleman jälkeen, alkuvuodesta 1778 numeroissa 2, 3 ja 4 ilmeisestikin kirjailijan muistoksi tarkoitettu lyhyt katsaus, *Upsats på de Stridskrifter som utkommit angående Herr Hof-Rådets Joh. Arckenholtz Mémoires de Christine, af honom sjelf författad*. Saattaisi siis kuvitella, että joku suomalainen tutkija olisi kiinnostunut selvittämään, mistä oikein oli kysymys, mutta millään perusteellisuudella näin ei koskaan tapahtunut. Asiaan on varmasti vaikuttanut lähteiden vaikea saatavuus, mutta tuskin yksin se.¹² Kristiina-kirjan eri osista julkaistiin eri maissa ainakin seuraavasti arvioita, tietoja tai erillisiä väittelypuheenvuoroja:

- (1) *L'Observateur Hollandois*, No. 58, Leuwarden, 1751, s. 462.
- (2) *L'Épilogueur moderne. Historique, galant et moral. Pour servir de suite au Patriote*, Amsterdam, maaliskuu 1751, s. 38–40.
- (3) [Johan Stephan Bernard], *Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savants de l'Europe*, Amsterdam, huhti-touko-kesäkuu 1751, s. 321–357.
- (4) *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen*, Göttingen, huhtikuu 1751, s. 231–232.
- (5) *Neue Zeitungen von gelehrten Sachen*, Leipzig, toukokuu 1751, s. 354–356.
- (6) *Erlangische gelehrte Anmerkungen*, Erlangen, kesäkuu 1751.
- (7) *Göttingische Zeitungen ---*, heinäkuu 1751, s. 669–672.
- (8) *Nouvelle bibliothèque Germanique, ou histoire littéraire de l'Allemagne, de la Suisse et des Pays Du Nord*, Berliini, heinä-elo-syyskuu 1751, s. 149–172.
- (9) *Bibliothèque raisonnée ---*, loka-marras-joulukuu 1751, s. 349–379.
- (10) *Neue Zeitungen ---*, lokakuu 1751, s. 763–765.
- (11) Ludvig Holberg, *Lettre de Mr. le Baron de Holberg, qui contient quelques remarques sur les Mémoires concernant le Reine Christine nouvellement publiées*, Francois Christian Mumme, Leipzig, 1752. 20 s.
- (12) *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*, Halle, tammikuu 1752.
- (13) *Bibliothèque raisonnée ---*, tammi-helmi-maaliskuu 1752, s. 97–114.
- (14) [Jean Henri Samuel Formey], *Nouvelle bibliothèque Germanique ---*, tammi-helmi-maaliskuu 1752, s. 204–221.
- (15) *La bigarrere, ou nouvelles galantes, historiques, littéraires, critiques*, helmikuu 1752.
- (16) *Journal des Scavans*, Pariisi, kesäkuu 1752, s. 130–143.
- (17) *Zuverlässige Nachrichten von dem gegenwärtigen Zustande der Wissenschaften*, No. 147, Leipzig, 1752.
- (18) Siegmund Jakob Baumgarten, *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*, No. I, 1752, s. 27–43.

¹² Malmström oli Ruotsin poliittisessa historiassaan päätnyt lähdetutkimusten pohjalta siihen, että Arckenholtz oli arvostellut hattujen pyrkimystä revanshisodan aloittamiseksi Venäjää vastaan ja sekaantunut tässä tarkoituksessa valtiopäivämiesten vaaliin, mikä ei ollut hänelle sallittua. J. R. Danielson (-Kalmari), *Die nordische Frage in den Jahren 1746–1751*. Helsingfors 1888), s. 25, kyseenalaisti tämän ilman ainoatakaan aikalaistodistetta, piti ”todennäköisenä”, että Arckenholtz olisi toivonut 1740–41 Venäjän aseellista väliintuloa ja välittänyt Venäjän Ruotsin lähettiläälle tietoja suomalaisten tyytymättömyydestä. Danielsonin hypoteesi lienee vaikuttanut suomalaisten historioitsijoiden haluttomuuteen tutkia Arckenholtzia, lähes ainoana poikkeuksina Arckenholtzin eläkkeensaantia käsitellyt Saarensenppä 1914 ja Arckenholtzin kirjallisen tuotannon vähälle jättänyt Juva 1960, jonka senkin motiivit palautuivat vuosisadan alun lukukokemuksiin. Säilyneet runsaat lähteet tukevat Malmströmin näkemystä. Danielson-Kalmarin ja Saarensenppä-Cederbergin hanakkuus nähdä Suomen itsenäisyyden valmistelijoita on tunnetusti liioiteltu. Poliittisesta tilanteesta ja toimijoista, ks. Ingemar Carlsson, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför 'lilla ofreden'* (Lund 1966) ja Ingemar Carlsson, *Part – partiväsen – partipolitiker 1731–42. Kring uppkomsten av våra första politiska partier* (Stockholm 1981).

- (19) [Jean Le Rond d'Alembert], *Mémoires et Réflexions sur Christine, Reine de Suède*, saman tekijän teoksessa *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie*, nide 2, Berliini (Pariisi), 1753. Myös saksannoksena lehdessä *Hamburgisches Magazin, oder gesammlete Schriften, zum Unterricht und Vergnügen* 1754: 2, s. 339–401. (Arckenholtz-kritiikin käännös on nykyisin tavoitettavissa suorina sivujen versioina internetissä.)
- (20) *Kiøbenhavnſke lærde Tidender*, XLIV, 1753, s. 352.
- (21) Ludvig Holberg, *Sendebrev, Som indeholder nogle Anmaerkninger over de nylig i Trycken udgangne Historiske Maerkvaerdigheder, angaaende Dronning Christina af Sverrig*, käännetty ranskasta, esipuheen laatinut F.C. Schönau, Kööpenhamina, 1753. 35 s.
- (22) *Das neueste aus der anmuthigen Gelehrsamkeit*, No. 1, 1753.
- (23) *Journal des scavans*, maaliskuu 1753, s. 91–106.
- (24) *Nova acta eruditorum, publicata Lipsiae*, Leipzig, toukokuu 1753, s. 245–252.
- (25) [Jean Rousset de Missy], *Lettre du Comte Fl*** à Mr. Arckenholtz, L'Épilogueur moderne* ---, kesäkuu 1753. Julkaistu uudelleen Arckenholtzin teoksessa, osa IV, s. 457–459.
- (26) *Nova acta eruditorum* ---, lokakuu 1753, s. 597–609.
- (27) *Vollständige Einleitung in die Monatschriften*, No. II, 1753.
- (28) *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*, Göttingen, huhtikuu 1754, s. 353–356.
- (29) *Bibliothèque des sciences et des beaux arts*, Haag, huhti-touko-kesäkuu 1759, s. 460–475.
- (30) *Nouvelle bibliothèque Germanique* ---, heinä-elo-syyskuu 1759, s. 1–11.
- (31) *Nova acta eruditorum* ---, toukokuu 1759, s. 278–284.
- (32) *Göttingische Anzeigen* ---, huhtikuu 1759, s. 433–438.
- (33) *Bibliothèque des sciences* ---, heinä-elo-syyskuu 1760, s. 92–116.
- (34) *Nova acta eruditorum* ---, elokuu 1760, s. 433–441.
- (35) *Neue Zeitungen* ---, kesäkuu 1760, s. 385–387.
- (36) *Erlanger gelehrte Anmerkungen*, XL, Erlangen, 1760, s. 323–325.
- (37) *Göttingische Anzeigen* ---, lokakuu 1761, s. 257–261.

Useimmat kirjoituksista löytyvät tuon ajan painotuotteita runsaasti sisältävästä Arckenholtzinkin hyvin tuntemasta Wolfenbüttelin Herzog-August-Bibliothekista – Kasselin kirjasto tuhoutui toisen maailmansodan pommituksissa – ja myös eräistä alankomaisista kirjastoista. Etsintöjä ei ole tehty esimerkiksi englantilaisista tai italialaisista oppineita arviointeja sisältävistä lehdistä, koska odotuksena on ollut, että kokonaiskuva ei siitä olennaisesti muuttuisi. Erään arvioijan mukaan myös italialaisissa ja englantilaisissa lehdissä kuitenkin oli kirjoitettu aiheesta. Luetteloa ei voi pitää kattavana, mutta se vakuuttanee, ettei Arckenholtzin teos jäänyt eurooppalaisessa julkisuudessa näkymättömiin. Ruotsissa kirjaa arvioi painetussa sanassa tiettävästi vain C. G. Gjørwell, mutta Arckenholtz saattoi teoksensa viimeisessä osassa silti viitata Turun Akatemiassa professori Algot Scarinin johdolla tehtyyn väitöskirjaan *De Helsingforsiae* (1754), jossa hänen työnsä pantiin merkille hänen pikkuruiseen ja Suuressa Pohjansodassa poltettuun synnyinkaupunkiinsa kohdistuneessa vaatimattomassa paikallishistoriallisessa tutkimuksessa. Muussa yhteydessä asia ei olisi täällä ylipäänsä voinut tulla esiin, sillä Suomessa ei ilmestynyt tuohon aikaan vielä ensimmäistäkään lehteä.

Arckenholtz kirjoitti teoksensa 1700-luvun valtokielellä ranskaksi, mutta siitä ilmestyi ripeässä tahdissa myös täydellinen kaikki osat käsittävä saksankielinen käännös *Historische Merkwürdigkeiten, die Königin Christina von Schweden betreffend*, jonka rahoittivat Königsbergin ja Göttingenin kuninkaalliset saksalaiset seurat, kääntäjänä Johann Friedrich Reiffstein. Ajallisesti saksannos tuli markkinoille käytännöllisesti katsoen samanaikaisesti alkuperäisen ranskankielisen laitoksen kanssa, joten kumpaisenkin laitoksen on täytynyt olla tekeillä yhtä aikaa. Kummankin kustantaja oli amsterdamilainen Pierre Mortier, kahdessa jälkimmäisessä osassa Jean Schreuder ja Pierre Mortier nuorempi. Teos ei siis nähnyt päivävaloa Pariisissa tai muualla Ranskassa. Ranskankielistä kirjallisuutta julkaistiin tuolloin runsaasti Alankomaissa, sillä sillä tavoin vältettiin

Ranskan sensuuri. Sama päti saksalaiseen maihin, joissa Schreuderilla ja Mortierilla oli tukipaikkansa niiden kirjatutannon pääkaupungissa Leipzigissä.¹³

Amsterdam oli 1700-luvulla Euroopan kosmopoliittisia kaupunkeja ja silloisen maailman rahaelämän keskus. Arckenholtzilla oli Alankomaihin vanhastaan yhteydet, erityisesti eräisiin Ranskasta paenneisiin jansenisteihin ja hugenotteihin.¹⁴ Ranskasta paenneet eivät tuolla vuosisadalla integroituneet mitenkään syvästi Hollannin mosaiikkimaiseen paikalliskulttuuriin, mutta he olivat sitäkin etevämpiä vaalimaan eurooppalaisia yhteyksiä samoin ajattelevien kanssa.¹⁵ Kustantaja Jean Schreuderin nimi viitoittaa Arckenholtzin kirjan vielä toiseenkin kiinnostavaan aatteelliseen kontekstiin.

Vuonna 1745 Arckenholtz oli julkaissut samalla Amsterdamin ja Leipzigin akselilla, joskin toisella kustantajalla, anonymisti toimittamansa dokumenttikokoelman *Recherches sur les alliances et les intérêts entre la France et la Suède, relativement aux circonstances présentes des Affaires du Nord et de l'Empire* (328 s.). Teos ilmestyi liitteenä – *Pour servir de Supplément au Tome XVIII. du Recueil historique* – Jean Rousset de Missyn (1686–1762) laajaan diplomaattisia asiakirjoja käsittävään lähdejulkaisusarjaan, vuonna 1756 vielä uutena painoksena. Julkaisupaikaksi oli ilmoitettu Amsterdam ja Leipzig. Kannessa luki vain sarjan nimen edellä ”Par Mr. Rousset” ja hänen kaksi tiedeakatemiayhteyttään, mutta kokoelma on Arckenholtzin tekemä.

Tendenssimäinen kokoelma sisälsi Arckenholtzin historioitsijaesikuvan Samuel Pufendorfin ranskalaisvastaisen kanslerin Bengt Oxenstiernan toimeksiannosta laatiman tutkielman, jossa pyrittiin osoittamaan Ranskan epäluotettavuus Ruotsin liittolaisena kolmekymmenvuotisen sodan aikana. Tätä täydensivät useat samaa tendenssiä palvelevat asiakirjat vuoteen 1736 saakka, erityisesti Ludvig XIV:n laajentumispolitiikan ajalta 1670-luvulta. Asiakirjat olivat Arckenholtzin Ruotsin kansliakollegion virassa toimiessaan kopioimia. Niiden julkistaminen oli osa Arckenholtzin Englantiin ja sen liittolaisiin suuntautuvana myssypoliittikkona harjoittamaa hattujen Ranskaan sitoutuneen linjan vastaista kampanjaa, jonka vuoksi hän lopulta joutui siirtymään kotimaastaan kirjastonhoitajaksi Kasseliin.

Julkaisuajankohtana Ranskan ja Englannin välit olivat kireät merentakaisista alueista käydyn taistelun vuoksi. Ranska myös uhkasi Hollantia, jos se asettuisi vastahankaan. Ranskasta vuonna 1704 hugenottina paennut Rousset de Missy oli tiukasti englantilaismielinen, joten kokoelma vastasi tarkasti myös hänen suuntautumistaan.¹⁶ Kristiina-kirjaa koskevien tietojen varhainen ilmestyminen *Patriot* -nimisen lehden liitteessä viittaaakin tiettyyn poliittiseen kontekstiin: lehti kuului oranialaisten suunnalle, vaikka isänmaanystävä nimikkeen omaksuivat ajan mittaan heidän vastustajansa.¹⁷

Kärkeväsanaisena lehtimiehenä tunnettu ja Hollannin oranialaisen ylikäskynhaltijan historioitsijana toiminut Rousset de Missy ei julkaissut laajaa kirjasarjaansa pelkästä rakkaudesta taiteeseen. Samoin voi sanoa, että kotimaisen politiikan lisäksi Arckenholtz osallistui lähdejulkaisullaan kansainväliseen politiikkaan. Myös Arckenholtzin kokoelman toisen painoksen ilmestyessä Hollannissa pelättiin ranskalaisvalloitusta. Arckenholtz aloittikin kokoelman esipuheen viittaamalla kursivoiden sanontaan: *rien de nouveau sous le Soleil*. Oleskelu Hollannissa oli

¹³ Leipzigin asemasta, ks. Wolfgang M a r t e n s , Zentren der Aufklärung, III: Leipzig. Aufklärung und Bürgerlichkeit (Heidelberg 1990).

¹⁴ Myötätunnosta jansenisteja kohtaan, ks. Juha M a n n i n e n , Kansakunnan aatteen synty Ruotsissa ja Suomessa (Tieteessä tapahtuu 1, 2002).

¹⁵ Wijnand W. M i j n h a r d t , The Duch Enlightenment: Humanism, nationalism, and decline (The Duch Republic in the Eighteenth Century: Decline, Enlightenment, and revolution. Toim. Margaret Jacob & Wijnand W. Mijnhardt. Ithaca, London 1992), s. 199–200.

¹⁶ Rousset de Missyn asenteista ja asemista, ks. Margaret C. J a c o b , Living the Enlightenment. Freemasonry and politics in the Eighteenth century Europe (Oxford 1991) ja The Duch Republic in the Eighteenth century, useissa kohdin.

¹⁷ Jan A. F. de J o n g s t e , The restoration of the Orangist regime in 1747: The modernity of a ”Glorious revolution” (The Duch Republic in the Eighteenth century), s. 59.

tutustuttanut Arckenholtzin sikäläisiin ranskan puhujiin ja kansliakollegiossa työskennellessään hän oli vastannut laajasta kirjeenvaihdosta Ruotsin Hollannin lähettilään J.F. Preisin kanssa.

Ei ollut yllättävää, että Rousset de Missy kirjeessään (25) asettui selkeästi Arckenholtzin puolelle. Arckenholtzin sydänystävä C.G. Warmholtz esitti erikoisen nimikkeen omaksuneen tekijän todellisen henkilöllisyyden.¹⁸ Rousset de Missy oli muun ohessa Venäjän tuntija, Pietarin ja Berliinin tiedeakatemioiden jäsen, joka oli julkaissut Arckenholtzin vuonna 1731 Euroopan valtiojärjestelmästä kirjoittaessaan yhtenä lähteenään käyttämän laajan kirjan Pietari Suuresta. Rousset de Missy oli tuonut manner-Eurooppaan vuonna 1735 englantilaisten esikuvien mukaista vapaamuurariutta ja toiminut perustamansa Amsterdamin looshin Loge de la Paixin mestarina. Looshi kiellettiin 1749, kun Rousset de Missy oli liittoutunut maan levottomissa oloissa Amsterdamin kapinallisten käsityöläisten ja pikkukauppiaiden kanssa, mutta se perustettiin uudestaan nimellä La Bien Aimée vuonna 1755, jolloin sen keskeiseksi toimijaksi nousi Rousset de Missyn ystävä Jean Schreuder.¹⁹

Tarkoituksena ei ole väittää Arckenholtzia vapaamuurariksi, vaikka hän piti yhteyttä sellaisiin johtaviin hollantilaisiin vapaamuurareihin kuin Rousset de Missyyn, Schreuderiin ja Prosper Marchandiin. Sattumoisin Kristiina sopi kyllä hyvin Amsterdamin looshin tunnukseseen, Minerva-symboliikkaan. Looshin ulkomaiset yhteydet olivat myös samat kuin Arckenholtzin, toisaalta Leipzigin looshiin *Minerva zum Zirkel*, toisaalta Strasbourgiin. Mutta mikään Arckenholtzin eri eurooppalaisissa arkistoissa hajallaan osittain säilyneessä kirjallisessa jäämistössä ei viittaa vapaamuurariuteen, jollei sellaiseksi katsota hänen Tessinin kokoelmaan sisältyvän toteutumattoman oppineiden kirjeiden kirjasuunnitelmansa väliin eksyntyttä kirjanlukua *En Fri-Murares Lefwernes Beskrifning*.²⁰ Asianomainen alankomainen keskusarkisto vastaa kyselyyn, ettei Arckenholtzin nimi esiinny minkään Hollannin looshin yhteydessä.²¹ Eikä Arckenholtzin tarvinnut oppia vapaamuurareilta englantilaistyyppistä konstituution, vaalien ja salaisuuden kunnioittamista, sillä ne hän tunsikin liiankin hyvin oman aikansa Ruotsin poliittisesta kokemuksesta.²²

Poliittinen sukulaisuus Englannin ihailussa oli riittävä peruste sille, että Arckenholtzin suurisuuntainen, taloudellisesti riskialtis kahdella kielellä julkaistava kirjahanke löysi kotipaikan Amsterdammassa. Myös kirjan asiasisällössä kuvastuivat vakaumuksellisen myssyn asenteet: suuressa kysymyksessä Kristiinan kruunusta luopumisen syystä Arckenholtz esitti sellaiseksi Kristiinan hovissaan ranskalaisille antaman keskeisen aseman, pääpukarina Kristiinan henkilöäkäri Pierre Bourdelot.

Pohjolassa taasen Bengt Bergius julkaisi Arckenholtzin kirjan pohjalta ruotsinnoksen *Drottning Christinae Betraktelser öfwer Alexander den stores lefwerne och bedrifter* (1756) sekä Carl Christoffer Gjörwell hieman myöhemmin kaksiosaisen teoksen *Drottning Christinas Arbeten och Märkvärdigheter; Utgifne på Franska af Herr Johan Arckenholtz, På Svenska öfwersatte, kortare sammandragne och med Tilökningar försedde af...* (1760). Julkisuuteen tulleista Kristiinan

¹⁸ C. G. W a r m h o l t z , Bibliotheca historica Sveo-Gothica (osa VIII, Uppsala 1801), s. 214, no. 4459.

¹⁹ J a c o b , s. 96–115.

²⁰ Kysymys oli Tukholmassa vuonna 1754 erillisinä arkkeina myydystä kirjasta, jonka oli ruotsiksi kääntänyt ja muokannut A. Säfström. Pohjana hän oli käyttänyt alun perin Amsterdammassa vuonna 1745 anonyymisti ilmestynyttä kuuluisan Antoine Francois Prevost d'Exiles'n teosta *Mémoires d'un honnête homme* sekä Eléazar de Mauvillonin kirjaan tekemää jatkoa. Sen voi todeta, että braunschweigilainen historioitsija, kääntäjä ja ranskan kielen opettaja Mauvillon kuului Arckenholtzin ystäviin ja kirjekumppaneihin. Hän oli julkaissut Amsterdammassa 1742 teoksen Pietari Suuresta, *Histoire de Pierre I*. Hänelle Arckenholtz tuli luovuttamaan Kustaa Aadolfia koskevat aineistonsa luopuessaan suunnitelmastaan laajentaa tutkimuksensa Kristiinan isään. Tuloksena oli Mauvillonin Amsterdammassa 1764 ilmestynyt teos *Histoire de Gustave-Adolphe Roi de Suède, I-IV. Composée sur tout ce qui a paru de plus curieux, & sur un grand nombre de Manuscrits, & principalement sur ce ceux de Mr. Arckenholtz*.

²¹ Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlander, Cultureel Maconniek Centrum "Prins Frederik", kuraattori E.P. Kwaadgras Juha Manniselle 22.11.1996, yksityisarkisto.

²² Arckenholtz oli mm. tehnyt kirjan laajuisen käsin kirjoitetun esityksen Ruotsin vuoden 1734 valtiopäivistä, *Sagubrott af 1734 riksdag i Stockholm*, josta on säilynyt yksi jäljennös Drottningsholmsbibliotekissa, nyttemmin Tukholman Kungliga bibliotekissa, signum D 849.

kirjoitelmista ilmestyi myös varhainen englanninnos otsikolla *The Works of Christina Queen of Sweden. Containing Maxims and Sentences, in Twelve Centuries, And Reflections on the Life and Actions of Alexander the Great. To which is prefix'd, An Account of her Life, Character and Writings, by the Translator* (1753). Kääntäjän nimeä ei ilmoitettu. Tietävästi Göttingenissä opiskellut tuottelias historioitsija ja alansa popularisoija Johann Matthias Schrökh julkaisi Arckenholtzin kirjasta vielä saksankielisen tiivistelmän, joka jää tässä tunnistamattomaksi.²³

Itse Arckenholtzin kirjan, sen arvostelujen ja sen pohjalta syntyneiden käännösten lisäksi hankkeen saamaa julkisuutta kasvattivat myös Arckenholtzin vastineet kriitikoilleen. Näistä ensimmäinen oli:

(38) *Réponse à la lettre de Mr le baron de Holberg, laquelle éclaircit les remarques qu'il a fait sur les Mémoires concernant Christine, reine de Suède*, Kassel 1753. 56 s.

Sen Arckenholtz julkaisi myös saksannoksena ensin erillisenä kirjasena ja sitten vielä uudestaan liitteenä dokumenttikokoelmaansa Tanskan ja Ruotsin suhteista:

(39) *Antwort auf den Brief des Freyherrn von Holberg zur Beleuchtung der Anmerkungen, die er über die Merkwürdigkeiten, die Königin Christina von Schweden betreffend, gemachet ---*, Kassel 1753. 56 s.

(40) *Versuch einer pragmatischen Historie von Verträgen und Tractaten eines freyen Staats mit andern benachbarten und fremden Mächten: wobey der zwischen den Königreichen Schweden und Dännemarck, im Jahr 1570 zu Stettin geschlossene Vertrag, als eine Probe angehängt ist: wie solcher vor achtzehn Jahren von Johann Arckenholtz damaligem Registrator der Kön. Schwedischen Reichs-Kanzley entworfen worden: Aus dem schwedischen, nebst desselben Antwort auf den Brief des Freyherrn von Holberg, ---*, Kassel 1753. 134 s.

Holberg sai julkaisun (40) valossa tulla esimerkiksi Ruotsin perivihollisten tanskalaisten epäluotettavuudesta. Tätä ei suoraan sanottu, mutta tällaisen vaikutelman yhdistelmä antoi. Kolmannen kerran vastine ilmestyi Kristiina-kirjan neljännessä osassa. Vastaavasti Arckenholtzilta ilmestyi vastine d'Alembert'ille otsikolla:

(41) *Lettre à Monsieur G.*** [=Gesner, D.A. & J.M.] à l'occasion des réflexions & des anecdotes sur Christine reine de Suède par Monsieur d'Alembert ---, où l'on expose, combien il est à craindre pour les intérêts de la vérité, si les préjugés de certains écrivains modernes & les modèles, qu'ils ont donné pour écrire l'histoire, ont la vogue & sont suivis ---*, Kassel 1754. 48 s.

Senkin Arckenholtz sisällytti uudestaan suurteoksensa neljänteen osaan.

Tuon ajan arvostelut olivat yleensä vailla tekijän nimeä. Itse asiassa d'Alembert'n kokoelmakin ilmestyi anonymisti, mutta Arckenholtz sai tietää kirjoittajan nimen seuraamastaan pariisilaisesta julkaisusta *Mercure de France*. Myöhemmän tiedon valossa tekijä on varma. Edellä mainituista (23) on itse asiassa arvostelu d'Alembert'n teoksesta, mutta käsittelee tässä yhteydessä myös tämän Arckenholtz-kritiikkiä (s. 94–97). (28) puolestaan on arvio Arckenholtzin vastineesta d'Alembert'ille. Voi todeta, että erityisen huomion sai juuri d'Alembert'n ja Arckenholtzin vastakohta. Holberg oli eurooppalaisessa keskustelussa periferisempi, vaikka tunnettu kylläkin. Toisaalta toteavien, toisaalta poleemisten kirjanarvostelujen lisäksi Arckenholtzin Kristiina-kirja noteerattiin kyllä pian ajankohdan painetuissa kirjanmuotoisissa teoksissakin, josta esimerkkinä voi mainita tunnetun göttingeniläisen kirkkohistorioitsijan Johann Loretz von Mosheimin teoksen

²³ Väite esiintyy lähteessä Anon. 1838, joka on yleensä luotettava, mutta näyttäisi osittain perustuvan tietoihin, joista ei ole säilynyt lähteitä. Sen kirjoittajaksi voi arvata J.J. Tengströmin, joka teki Turun Akatemiassa laajat muistiinpanot tutkimuksiaan varten ennen Turun paloa.

Institutionem historicae ecclesiasticae antiquae et recentioribus (1755). Yksityisesti Mosheim sanoi Arckenholtzille kirjeessään 22.4.1753, että tämän kirja on ”un eternel monument de votre industrie, de votre grand savoir et de votre amour de la patrie”.²⁴ Tavallaan samaan sarjaan kuului numerolla (18) mainittu hallelaisen teologin ja kirkkohistorioitsijan Siegmund Jakob Baumgartenin raportti.

Kaikkein erikoisin tapaus on erään ranskalaisen asianajajan ja historioitsijan, Charles Lacomben kirja *Lettres secrètes de Christine, Reine de Suède, aux personages illustres de son siècle, dédiées au Roi de Prusse* (1759). Sen tekijä oli toimitti ensin kaksiosaisen kirjeenvaihtokokoelman *Lettres choisies de Christine, Reine de Suède, à Descartes, Gassendi, Grotius* (1759), mutta sitten häneen meni jokin. Omana aikanamme hänen ensin mainittua tuotostaan on luonnehdittu ”yleiseksi väärennysten koosteeksi”²⁵. Siinä muun ohessa selitettiin Kristiina lesbolaiseksi ja katsottiin hänen tavoitelleen sukupuolenvaihdosta, kun kaikki muut nautinnot oli jo koettu. Transseksuaaliksi – sanaa ei tosin tunnettu – häntä kyllä uumoiltiin jo eräässä aikalaiskirjeessä. Lacomben kirjan laatu paljastettiin arviossa (33).

Kirjan toimittaja väitti esipuheessa itse kääntäneensä kirjeet latinasta ja italiasta. Haagissa julkaistu *Bibliothèque des sciences et des beaux arts* tarkisti asian. Arvostelun tekijä totesi toimittajan varastaneen kirjeet Arckenholtzin kirjoista tarvitsematta kääntää niitä, kun tämä oli jo julkaissut ne sekä alkukielisinä että ranskannoksina. Lisäksi toimittaja oli hollantilaislehden mukaan kirjoittanut uusiksi osia lukuisista kirjeistä. Väärennösten tarkoituksena oli mustamaalata Kristiinaa, esittää hänet moraalittomaksi ja ”irstailevaksi”. Toimittajan mielestä naiset soveltuivat enemmän erotiikkaan kuin politiikkaan, eivät osanneet hallita ja olivat aina miesten pelinappuloita, vaikka toisin kuvittelivat. Ja vaikka Kristiina oli kääntynyt katolilaisuuteen, hän piti kaikkia uskontoja väärinä. Väärennetyt kirjeet antoivat kuvan kostonhaluisesta ja verenhimoisesta kuningattaresta, joka lähetti raivokkaita uhkauskirjeitä. Lisäksi arvostelun tekijä oli tuhtunut siitä, että Lacombe uskoi olevansa hauska pilkkaamalla Arckenholtzia ja väärentämällä jopa hänen nimensä Arckmnentrholtziksi. Hän päätti toteamalla Arckenholtzin olevan ”kaikin puolin kunnioitettava ruotsalainen oppinut mies, joka ansaitsee ja tulee aina ansaitsemaan kirjallisten piirien [tarkasti ottaen: ajan suosikkitermi ”oppineiden tasavalta”, *République des lettres*, D.A. & J.M.] ja kunniallisten ihmisten arvostusta”.

Kristiinaa oli ympäröinyt elinaikanaan mittava ylistyskirjallisuus ja myös täysin armoton häväistyskirjallisuus. Arckenholtz yritti luovia näiden välistä alkuperäisiin kirjallisiin dokumentteihin turvautuen, mutta tehtävä osoittautui Sisifyoksen työksi. Kannan ottaminen suuntaan tai toiseen oli aina joidenkin mielestä sopimatonta ja kannanottoja välttäänsä sai pelkän kompilaattorin maineen. Arckenholtz pyrki alkuperäislähteiden avulla repimään hajalle Kristiinaa ympäröiviä ennakkoluuloja ja huhuja, mutta ei hän ollut itsekään ennakkoodellytyksistä vapaa.

Maailman vanhimman tiedelehden näkemys

Ranskalainen *Journal des savans* arvioi Arckenholtzin kirjan kesäkuun numerossaan vuonna 1752. Arvostelu ei ollut ensimmäisiä, mutta tiedemaailman huipulta tulleessa arvovaltaisessa painokkuudessaan Arckenholtzille sitäkin arvokkaampi, mikä näkyy siitä, että hän viittasi siihen tuekseen usein. *Journal des savans* oli perustettu jo 1665 ja se oli maailman ensimmäinen ”oppineiden lehti”, joka korvasi tutkijoiden aikaisemman tavan lähettää toisilleen tietoja nopeasti raportoitavista asioista kirjeitse, kun harvinaisten kirjojen ilmestymistä jouduttiin odottamaan pitkään. Lehti ilmestyi aluksi viikoittain, mutta harventui 1700-luvun puolella kuukausijulkaisuksi. Kielenä käytettiin ranskaa eikä oppineiden latinaa, mikä viittaa siihen, että tavoitteena oli suppeita asianharrastajia laajempi lukijakunta. Julkaistiin luetteloita ja kuvauksia oppineista kirjoista,

²⁴ Riksarkivet, Tessinin kokoelma.

²⁵ Sven Stolpe, *Från stoicism till mystik. Studier i drottning Christinas maximer* (Stockholm 1959), s. 288.

muistokirjoituksia, fysikaalisia ja kemiallisia koetuloksia, tähtitieteellisiä ja eläinten anatomiaa koskevia havaintoja sekä tietoja hyödyllisistä koneista.²⁶ Lehti sähköisesti välittömästi oppineen maailman, veti sen etevimpiä edustajia kirjoittajikseen ja tarjosi mallin muille vastaaville hankkeille. Kaksi kuukautta sen ensimmäisen numeron jälkeen alkoi kanaalin toisella puolella ilmestyä *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, jolla puolestaan oli takanaan maailman ensimmäinen, vanhin tiedeseura. *Journal des savansin* julkaisijana ei ollut tiedeseuraa tai akatemiaa ennen kuin 1900-luvulle tultaessa. Lehti ilmestyy edelleen.

Aloittaessaan arvionsa Arckenholtzin kirjasta lehti totesi, että kun kyseessä on kuuluisa hallitsija tai valloittaja mikään häntä koskeva ei ole samantekevää. Kaikki faktat ovat mielenkiintoisia joko liittyessään tärkeisiin tapahtumiin tai suureen sankariin. Niinpä lehti arvioikin yleisön tulevan ottamaan suopeasti vastaan kirjan Kristiinasta. Kristiinan elämä tarjosi harvinaisia ja omituisia kohtauksia. Tähän mennessä ilmestynyt kirjallisuus ei ollut antanut oikeaa eikä täsmällistä kuvaa kuningattaresta. Jotkut kehuivat ja ylistivät kaikkia hänen tekojaan, jotkut muut olivat satiirisia ja täynnä myrkkyä. Puolueeton lukija ei voinut muuta kuin huomata, kuinka nuo tarinat olivat järjettömiä.

Jos Arckenholtzin huolelliseen asiakirjojen keruuseen perustuvaa kirjaa pidettäisiin tavallisena historiateoksena, lehti huomautti, olisi ehkä sanottava, että siltä puuttui tyylillistä eleganssia ja joskus arvokkuutta. Kerronta voisi olla kiinnostavampaa ja täsmällisempää. Kirjoittaja salli itselleen liikaa rönsyilyä ja ylipitkiä selityksiä. Jos esimerkiksi Kristiina osallistui johonkin tapahtumaan tai kirjoitti jollekulle, Arckenholtz luuli olevansa oikeutettu kertomaan kaiken mahdollisen kyseisestä tapahtumasta tai henkilöstä, mistä syntyi loputtomia selityksiä ja sivutarinoita. Silti lehti katsoi myötämielisesti, että tämän teoksen muoto ei pakottanut tekijää noudattamaan tiukasti sääntöjä, jotka ovat pakollisia historioitsijalle. Kysymyksessä ei ollut varsinainen historiateos, vaan materiaalia sellaisen kirjoittamiseksi. Sitä paitsi tekijä kirjoitti ranskaksi ja ilmoitti olevansa ulkomaalainen, joka käyttää vierasta kieltä.

Arckenholtz tarjosi laajoja yksityiskohtaisia kuvauksia ja selityksiä Kristiinan politiikasta samoin kuin myös hänen yksityiselämästään, nuoruudestaan, kasvatuksestaan, taidoistaan, tapahtumista kruunusta luopumisesta kuolemaan asti. Arckenholtzin käyttämiä lähdetyypejä selostettuaan lehti totesi, että jotkin kirjeet eivät olleet kiinnostavia sinänsä, mutta kaikki auttoivat hahmottamaan Kristiinan luonnetta. Monet sopivat jopa malleiksi kielensä puhtauden, jalomielisyytensä ja terävän henkensä puolesta. Oli huomionarvoista, että Kristiina kirjoitti kirjeensä itse, joskus lääkärin torumisesta huolimatta.

Kertoessaan kirjeenvaihdosta oppineiden kanssa Arckenholtz esitteli kirjeenvaihtokumppaneita ja selosti tieteiden ja kirjallisuuden tilaa yleensä Kristiinan ajalla. Varmistaakseen näkökantansa ja kumotakseen monia Kristiinan muistoa häpäiseviä vääriä väittämiä tietorikas memoriaalikirjailija halusi hyödyntää kaikki hyvät asiakirjat, jotka hän oli löytänyt. Kristiinaa oli moitittu siitä, että hän oli ailahteleva eikä kovin häveliäs ja vaatimaton naiselle sopivalla tavalla. Myönnettyään moitteen sijan Arckenholtz vetosi todistajinaan neiti Montpensieriin ja rouva Mottevilleen, joihin voitiin luottaa, koska heillä ei ollut mielistelyn tarkoitusta. Kristiina oli ystävällinen miesten kanssa, mutta äkkipikainen ja töykeä. Ei ollut aihetta ottaa vakavasti ympäri Eurooppaa kierteleviä satuja Kristiinasta. Hän käyttäytyi kunniallisesti ja siveellisesti. Jos toisin olisi ollut, kaikki hovissa olisivat kertoneet siitä.

Kristiinan muistoa tahranneesta Monaldeschin tapauksesta lehti vain selosti Arckenholtzin erittelyn ottamatta siihen kantaa. Sen sijaan kahdesta muusta asiasta löytyi moitittavaa. Arckenholtz sortui *Journal des savansin* mukaan kansallisiin ja uskonnollisiin ennakkoluuloihin. Etenkin mainitessaan ranskalaisia hän oli puolueellinen. Jo sisällysluettelo antoi aavistaa kirjan olevan manifesti Ranskaa vastaan. Tekijä tulkitsi tapahtumia Ranskalle epäedullisella tavalla ja käsitteli

²⁶ Lehden varhaisvaiheista, ks. Jean-Pierre Vittu, *La formation d'une institution scientifique: le Journal des Savants de 1665 à 1714, I-II* (Journal des Savants 1–2 2002).

Ranskan kuningaskuntaa kovakouraisesti. Miten hän silloin saattoi väittää ottaneensa huomioon kaikki tärkeät tosiseikat?

Vastaava kritiikki oli lehden mukaan esitettävissä Arckenholtzin tavasta käsitellä Kristiinan kääntymystä. Arckenholtz oli niin kiivas protestantti, ettei sellaisesta voinut ilahtua. Pitikö hänen vihjailla eri kohdissa, ettei kuningattaren kääntymys ollut sisäisen vakaumuksen lopputulos, ja haukkua ihmisiä, joita hän epäili osallisuudesta asiaan? Se hänen käsityksensä, ettei Kristiina ollut pyyteetön näin tärkeässä päätöksessä, loukkasi kuningattaren kunniaa. Hänen ylleen ei voinut heittää varjoa siitä, että hän olisi ollut teeskentelevä ja salaileva. Kristiina oli jalomielinen ja suurisieluinen. Kirjeet todistivat hänet vakavasti roomalaiskatolilaiseksi, mistä lehti löysikin sopivan todisteen Kristiinan kirjeestä silloin vielä kalvinistiselle neiti le Fèvrelle, myöhemmälle rouva Dacierille: ”1500 vuotta ennen Lutherin ja Calvinin luopumista Totuudesta kaikki maailmamme suuret ja viisaat ihmiset olivat yhtä paljon katolilaisia kuin me täällä Roomassa ja kuten Ranskan tervein osa. ... Rukoilkaa Jumalaa, että hän joskus avaa silmänne ja sydämenne Totuudelle.”

”Tavalliset” arvostelut

Ensimmäinen merkittävä Kristiina-kuningatarra käsitelty tieteellinen teos oli ollut Samuel Pufendorfin vuonna 1689 ilmestynyt *Commentariarum de Rebus Suecicis*. Siitä myös Arckenholtz oli lähtenyt liikkeelle ja julkaissut jopa sen eri painosten eroavuuksia käsittelevän tutkielman. Aika oli 1700-luvun puolivälissä kuitenkin olennaisesti toinen, vaikka Kristiinan hallituskaudella solmittu ja Ruotsin aseman suurvaltana määritelty Westfalenin rauha edelleen muodosti Euroopan valtiollisen järjestelmän perustan. Voltaire oli jo toki käsitellyt Ruotsin kuninkaita uuteen jäljittelemättömään tapansa teoksissaan *Histoire de Charles XII* (1731) ja *Siècle de Louis XIV* (1738), mutta varoitustaan suhteesta Arckenholtziin hän noudatti eikä käyttänyt teostensa uudemmissa painoksissa tämän kirjaan sen enempää millään tavoin hyväkseen kuin viitannutkaan nimeltä sen tekijään. Silti ei liene väärin nähdä Voltairen asenteet uudella alueella voimaansa näyttävän d’Alembert’n arvostelun takana.

Vaikka tänäkin päivänä saatetaan kirjoittaa Ruotsin historioita, joissa suurvalta-aika ulotetaan vuoteen 1809 saakka, mikään sen suuntainen ei ollut Arckenholtzin lähtökohta. Suomesta tulleena aatelisukujen ulkopuolisena ja täydellisen varattomuuden kokeneena maansa sisäisenä pakolaisena hän päinvastoin katsoi alusta alkaen, että Ruotsi oli menettänyt suurvalta-asemansa suuressa Pohjansodassa²⁷. Juuri se ajoi hänet paitsioon Ruotsin toista mieltä olevien, hallitsevaan asemaan päässeiden ja Ranskalta tukea saavien hattupoliitikkojen kanssa. Arckenholtz kirjoitti Ruotsin suurvalta-ajasta varmasti apologeettisesti, mutta silti tuo aika ei ollut hänelle sen enempää nykyisyyttä kuin tulevaisuuttakaan, vaan katse menneeseen, yritys ymmärtää sen kautta tilannetta, johon oli jouduttu. Ruotsi rinnastui Arckenholtzin silmissä Euroopan taivaalle komeettana nousseeseen Hollantiin, jonka loiste oli pian kulutettu.

Sodan aluetta enemmän Arckenholtzia kiinnosti Pufendorfin esiin nostama diplomatian alue. Hänellä oli kyllä mielessään mahdollisuus kirjoittaa Kustaa Aadolfista, mutta hän tyytyi lopulta tekemään Kasselistä löytämiensä arkistojen pohjalta kirjan kolmekymmenvuotisen sodan aikaisesta pfalzilaisesta diplomaatista. Sen ranskankielistä muun muassa Axel Oxenstiernasta tietoja sisältävää laitosta ei koskaan julkaistu, sen sijaan kyllä W. J. C. G. Casparsonin käännösluonnos *Nachricht von der Person und dem Leben Johann Joachim von Rusdorf* (1768).

Miten Arckenholtzin kirjaa sitten arvostellaankaan, täytyy muistaa, että historiantutkimus ei ollut tuon ajan Euroopassa millään tavoin vakiintunut tiede. Se oli monen lajin harrastelijoiden ja kynäilijöiden asia. Vaikka lähdejulkaisuilla oli jo pitkään perinnettä, lähdekritiikin metodeja

²⁷ M a n n i n e n , Johan Arckenholtz.

kehitettiin oikeastaan vasta 1800-luvun puolella. Lakimiehen koulutus oli historioitsijoiden yleisin akateeminen tausta. Sitä taustaa oli Svean hovioikeudessa auskultoineella Arckenholtzillakin, vaikka hän ei sitten lainopilliselle uralle päätenytäkään.

Arckenholtzin kirjan osakseen saamalla eurooppalaisella huomiolla oli hyvin vähän tekemistä kirjallisten ja tyyllisten lahjojen kanssa, jos ensinkään. Huomion teki väistämättömäksi suurteoksen aihe, protestanttisen Pohjolan leijonan kruunustaan luopuneen ja katolilaisuuteen kääntyneen tyttären luonne ja kohtalo, jotka tosiasiaa kiihottavat edelleenkin tieteellisiä, kaunokirjallisia ja viime vuosikymmeninä myös feministisiä kirjoittajia. Koska kirja ilmestyi neljässä osassa ja koska etenkin kolmanteen osaan tuli merkittäviä ennen tuntemattomia lähteitä, mielenkiinto teokseen säilyi oppineille arvosteluille omistetuissa lehdissä.

Tuon ajan arvostelutyö oli harvoin kantaaottavasti poleeminen. Niinpä useimmat arvostelut olivat luonteeltaan selostavia tiivistelmiä Arckenholtzin kirjan eri osista. Niissä saatettiin luetteloida yksityiskohtaisesti Arckenholtzin julkaisemat asiakirjat, esittää niistä laajoja suoria lainauksia tai jopa täydentää niitä huomiotta jääneillä. Tällaisilla menetelmillä arvosteluihin kertyi runsaasti sivuja, vaikka kritiikin asemasta oli kysymys ennemminkin eräänlaisista kirjallisuus uutisista.

Edellä luetelluista ensimmäiset (1), (2) ja (4) olivat suorasti ennakkotiedotuksia ilmestymässä olevasta kirjasta, todennäköisesti Arckenholtzin itse toimittamiin tietoihin perustuvia. Erityisesti *Göttingische Zeitungin* kahdesta peräkkäisestä artikkelista (4) ja (7) tämä näkyy selvästi. Ensin mainitussa kerrotaan tulossa olevasta kirjasta ja sen tekijästä, joka on ”tehnyt itselleen laiksi sen, ettei esitä mitään ilman päteviä todisteita”. ”Ruotsissa hänelle olivat avoinna sekä ylhäisten kabinettien että oppineiden arkistot ja Roomassa, Italiassa, Ranskassa ja Saksassa hän tutki kuuluisimpia lukusaleja mitä ututterimmin. Hän seurasi niin sanoen Kristiinan jalanjäljissä paikkoihin, joissa tämä oli jonkin aikaa viipynyt, ja ponnisteli kaikin tavoin saadakseen tietoa muistomerkeistä ja pätevistä todisteista”. Kristiinan kynä johdatti tekijää, joka ei pelkästään esiteltyt tapahtumia, vaan myös ”kehittelee niiden syyt”. Tämä oli Arckenholtzin tapa kuvata työtään. Sitä vastoin (7) on selvästi ulkopuolisen tekemä kirjoitus teoksesta, jonka arvioija nyt ilmoittaa saaneensa luetuksi. Siihen sisältyi kritiikkiä muun muassa Arckenholtzin tavasta ottaa Olaus Rudbeckin *Atlantica* todesta, mutta siinä myös esitettiin Arckenholtzin olevan ”ensiluokkainen historiankirjoittaja”, jonka työn jatkoa kirjoittaja jäi innokkaasti odottamaan. Göttingeniläisen arvostelun tekijä on todennäköisimmin ollut Arckenholtzin ystävä, professori Johann Matthias Gesner tai sitten mahdollisesti hänen toinen Göttingenin tuttunsa ja tukijansa, professori Johann David Michaelis, joka otti kantaa Arckenholtzin kiistaan suomalaisten alkuperästä.

Varmuudella voi tietää *Bibliothèque raisonnée* arvostelun (3) tekijän, amsterdamilaisen lääkärin Johan Stephan Bernardin, sillä tämä on itse ilmoittanut asiasta kirjeessään Arckenholtzille. Bernard oli tarkastanut kirjan ranskankielen ja tunki esityksen siis perusteellisesti, kuten myös itse laveasta, runsaasti lainauksia sisältävästä ja kirjalle huomiota keräävästä arvostelusta voi päätellä. Kirjasta innostunut Bernard tarjosi Arckenholtzille tilaisuutta kirjoittaa itse teoksen toisesta osasta. Niin saattoi tapahtua, mutta todistetta ei tästä ole säilynyt. Varman tekijyyden voi päätellä myös parissa muussa sinänsä anonyymien kirjoitusten tapauksessa. *Nouvelle bibliothèque Germaniquen* arvostelusta (14) ilmenee, että sen on laatinut kyseisen lehden toimittaja, Berliinin tiedeakatemia sihteerit J. H. S. Formey. Hän kuului Berliinin suurehkoon hugenottiyhteisöön. Väkeväsanaisen Arckenholtzille esitetyn puolustuskirjoituksen (25) tekijäksi taas tiedetään niin ikään hugenottitaustainen Jean Rousset de Missy.

Osittain toisenlaiseen yhteyteen viittaavat Leipzigin oppineiden lehtien arvostelut. Niistä joidenkin takana lienee sikäläinen kaunopuheisuuden professori Johann Christoph Gottsched, Arckenholtzin kirjeenvaihtokumppani ja tukija, wolffilaisen filosofian tuntija ja esittelijä. Arckenholtz oli ollut Marburgissa kuuluisan Christoph Wolffin kuulijana ja selitti oppineensa tältä systemaattisen, riittäviä perusteita kyselevän ajatustavan. Juuri Wolff yhdisti näitä kahta. Arckenholtzin yhteydenpito Gottschediin punoutui tosin myöhemmin kuin hänen yhteytensä göttingeniläisiin ja siitä riippumattakin amsterdamilais-leipzigiläisen kirjan huomaaminen sen

saksalaisella julkaisupaikkakunnalla oli ymmärrettävää. Leipzigin *Nova acta eruditorum* oli arvokas ja pitkäikäinen, kansainvälisesti tunnettu tiedelehti, jossa jo Leibniz, Wolffin oppi-isä, oli kirjoittanut, mutta sen arvostelut Arckenholtzin kirjasta olivat lähinnä kuvailevia asiakirjaluetteloita.

Wolffin filosofiset säikeet ulottuivat tuon ajan saksalaisissa maissa laajalle²⁸. Ne kattoivat myös jo mainitut Formeyn, Michaelisin ja Baumgartenin. Wolffin filosofiasta oli saanut virikkeensä myös Ranskan puolella Strasbourgin yliopiston historian professori Johann Daniel Schöpflin, Arckenholtzin varhainen ja pitkäaikainen ystävä ja kirjeenvaihtokumppani.²⁹

Leibnizilais-wolffilaista filosofiaa on tapana pitää rationalistisena ja sellaisena empirismin vastakohtana. Miten sillä saattoi olla seuraajia niin empiirisessä tieteessä kuin historiassa? Usein unohdetaan, että kirjastonhoitajana toiminut Leibniz oli itse kirjoittanut Hannoverin hallitsijanhuoneen historian. Hänen oppilaansa Wolff puolestaan erotti historian empiiriset tosiseikat järjen korkeammista, välttämättä yhteenkuuluvista totuuksista. ”Perusteellisuus” oli uudissana, joka koski tämän koulun tutkimustapaa ja sen filosofista motivaatiota ja yleistyi aikanaan yhdeksi koko saksalaisen tiedekulttuurin tuntomerkeksi. Vaatimus ”riittävien perusteiden” etsimisestä koski leibnizilaisittain myös vallitsevaa maailmaa vastakohtana kaikissa mahdollisissa maailmoissa pätevistä välttämättömistä totuuksista: mikään tosiseikka ei voi olla todellinen tai olemassa oleva eikä mikään väittäjä voi olla tosi, jollei ole olemassa riittävää perustetta, miksi se on niin eikä toisella tavalla, vaikka useimmissa tapauksissa emme voikaan tietää näitä perusteita.³⁰ On joka tapauksessa ilmeistä, että Arckenholtz onnistui saamaan samanmielisiä verkostojaan kirjansa esittelemiseen ja puolustukseen.

Huolimatta jokaisen arvioijan ajan tyyliin kuuluneesta perustarpeesta kuvailla kirjan sisältö voi silti todeta, että kirjoittajat kohdistivat päähuomionsa eri tavoin. Arckenholtzin amsterdamilainen kielentarkastaja Bernard kertoi tekstissä (3) pääasiallisesti Kristiinan kruunusta luopumisesta ja kääntymyksestä sekä näiden päätösten motiiveista ja niiden aiheuttamista reaktioista. Sellaisesta, epäilemättä Arckenholtzille läheisestä näkökulmasta Kristiina oli tekijä, ei pelkkä uhri. Sen sijaan Berliinin tiedeakatemian ranskankielisen lehden arvio (8) keskittyi Kristiinan lähipiiriin, johon kuului kaikenlaisia epäilyttäviä ulkomaalaisia, joilla oli huono vaikutus Kristiinaan. Eräs ranskalainen parturin poika, Bourdelot, oli pahin, ja melkein koko kirjoitus kertoo hänen teoistaan Ruotsin hovissa ja hänen elämänsä lopusta Ranskassa. Göttingenin arvostelu (7) puolestaan kuittasi asian lyhyesti: ”Ranskalaisten oppineiden halpamaisuudesta ensinnäkin Ruotsia, sitten Kristiinaa kohtaan saamme liiaksi näytteitä voidaksemme tiivistää niitä, mikä vielä olisi mahdollista muiden ulkomaalaisten tapauksessa.”

Useista teksteistä käy ilmi, että Arckenholtzin kirja tai ainakin sen ensimmäiset osat olivat suuri yleisömenestys. Formey jopa totesi, että kirja ei kaipaa esittelyä, koska se on hyvin tunnettu ja saanut myönteisen vastaanoton yleisöltä. Harvat kirjat menestyivät yhtä laajasti. Sora-ääniä alkoi kuulua vasta viimeisiin osiin ehdittäessä. Teksti (30) kertoi, että jotkut valittivat kirjojen paksuutta. Se säikäytti joitakin ja tympäännytti toisia. Kirjan laajuus ei sittenkään ollut ennätys, sillä Ranskassa oli ilmestynyt 16-osainen muistelmateos Kristiinaan verrattuna vähemmän mielenkiintoisesta Mme de Maintenonista.

Kirjaan kohdistetut poleemiset äänet pantiin merkille. Göttingeniläinen kirjoitus (7) kertoi luottamuksellisesti tietävänsä, että professori Johann David Köhler tulee vastaamaan Arckenholtzin häneen kohdistamaan kritiikkiin. Sellaista vastinetta ei kuitenkaan tullut, sillä göttingeniläinen

²⁸ Ks. Christian Wolf, 1679–1754. Interpretationen zu seiner Philosophie und deren Wirkung. Toim. Werner Schneiders. Hamburg 1983.

²⁹ Jürgen Voss, Universität, Geschichtswissenschaft und Diplomatie im Zeitalter der Aufklärung: Johan Daniel Schöpflin (1694–1771) (München 1979), s. 103–106, 236–240.

³⁰ Erityisesti Leonard Krieger, The philosophical bases of German historicism: The Eighteenth century (Aufklärung und Geschichte. Studein zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert. Toim. Hans Erich Bödeker, Georg G. Iggers, Jonathan B. Knudsen & Peter H. Reill. Göttingen 1986) tähdentää Leibnizin ja Wolffin merkitystä historiankäsitteille 1700-luvun Saksassa.

historioitsija, Gesnerin numismaatikkoystävä, lehden *Wöchentliche historische Münzbelustigungen* (1729-1750) julkaisija Köhler kuoli pian. Ehkäpä hänellä ei olisi ollutkaan vastausta. Kysymys oli siitä, että Köhler oli poiminut Pufendorfin Ruotsin historian toisesta painoksesta Kristiinaa vastaan suunnatun piikin ja Arckenholtz puolestaan oli osoittanut tuon toisen painoksen sisältävän juuri tämääntapaisia toimittajan tekemiä muutoksia, jotka eivät hänen mukaansa olleet Pufendorfilta peräisin.

Tekstit (29) ja (30) ilmoittavat, että vaikka lehtimiehet ovat heti innokkaasti esitelleet kirjat, eräät arvostelut ovat olleet kielteisiä. Kirjoittajien mielestä yleisön suosio todistaa kuitenkin, että ”erään kuuluisan kirjailijan tapa puhua halveksivasti kirjasta ei ole perusteltu”. Toinen oli iloinen siitä, että Arckenholtz ei lannistunut pahansuopaisten arvostelujen takia ja jatkoi työtään. Göttingenin lehti puolestaan piti jo d’Alembert’n *Melanges de literature* -teoksen arvioissaan kohtuuttomana siihen sisältynyttä Arckenholtz-kritiikkiä ja omisti sitten kokonaisen arvostelun (28) Arckenholtzin d’Alembertiä vastaan julkaisemalle vihkoselle. Yksittäisten historiallisten detaljien lisäksi kysymys oli selvästi historiankirjoituksen olemusta koskevasta metodikiistasta, jossa ranskalaiset ja saksalaiset näkemykset alkoivat kulkea ristiin.

Oppinutta neuvosta ja Kasselin kirjastonhoitajaa pidettiin soveliaana henkilönä kirjoittamaan oppineesta kuningattaresta. Kristiinan merkillinen kohtalo herätti edelleen kiinnostusta ja Arckenholtz toi tietorikkautta, täsmällisyyttä ja monipuolisuutta osoittaen päivänvaloon valtavan määrän ennen julkaisemattomia kirjoja ja käsikirjoituksia. Se oli arvio (8):n mukaan ”kaunis lahja” vastapainoksi aikaisemmille useimmiten Ranskassa ilmestyneille usein satiirisille ja vain Kristiinan joitakin vaiheita käsitteleville kirjoille, joissa oli joko liikaa ylistystä tai liikaa herjauksia. Hankkeen kunnianhimoisuus sai kiitosta. Arckenholtz ei pelkäästään kertonut Kristiinasta, vaan esitteli Ruotsin oloja ennen kuningatarta ja kertoi maan sotilaallisesta tilasta ja diplomatiasta, samoin Kristiinan ajan kirjallisesta elämästä unohtamatta mitään. Hän esimerkiksi luetteli kuningattaren kirjaston sisältöä ja kertoi jopa kirjojen hinnat. Viimeksi mainittu tosin jo herätti kummastusta.

Tapaa kerätä tuhansia lähteitä pidettiin perusteltuna. Teksti (33) yhtyi siihen Arckenholtzin näkemykseen, että historia on ennemminkin työlästä tarkkojen faktojen etsimistä kuin kauniiden lauseiden sepittämistä ja tapahtumien uudelleen muokkaamista mielikuvitukselliseksi muotokuviksi ja seikkailuiksi. Arviossa (13) selitettiin: ”Historioitsija muistuttaa pitkälti syyttäjää, jota tuomari ei usko, jollei hän esitä kiistattomia todistajia ja todistuksia väitteistään. Tuon pyyteettömän ja ankan tuomarin tavoin yleisö vaatii oikeutetusti historioitsijan kertovan lähteistään, jos hän haluaa muiden ottavan hänet vakavasti.” Ja juuri näin Arckenholtz pyrki jatkuvasti tekemään.

Viimeisten osien arvostelijat olivat ylipäättään kriittisempiä kuin ensimmäisten. Monet kirjeet kertoivat juonista, joista ei saanut mitään tolkkua. Kristiinan tulot ja omistukset Ruotsissa hänen kruunusta luovuttuaan eivät kiinnostaneet. Teksti (33) oli vielä kriittisempi: ”Kirja sisältää suosituskirjeitä Kristiinalta Roomasta. Niiden merkitys on täysin olematon, joten emme ymmärrä, miksi Arckenholtz julkaisi ne, paitsi jos hän halusi olla mieliksi vastaanottajien jälkeläisille. Mutta puolestamme emme salaa sitä, että ne ikävystyttivät meitä suunnattomasti.”

Selkeästi katolilaisvastainen arvio (29) kertoi Kristiinan hallitsevasta ja juonittelevasta persoonallisuudesta ja ihmetteli, miksi Arckenholtz hartaana protestanttina pyysi kardinaali Albanin suojelusta kirjalleen. Kirjan kolmas osa oli todellakin suorastaan omistettu hänen ylhäisyydelleen Alexander Albanille. Arckenholtzilla oli siihen yksikertainen syy. Kirjan valmisteluprosessin ollessa jo pitkällä hän sai kardinaalin myötävaikutuksella paavilta luvan käyttää hyväkseen Roomassa olevaa Kristiinan kokoelmaa ja hänelle jäljennettiin noin 800 Kristiinan kolmellesadalle henkilölle osoittamaa kirjettä ja Kristiinan julkaisemattomia käsikirjoituksia. Arckenholtz julkaisi kirjeistä teoksensa kolmannessa osassa merkitykselliseksi arvioimansa, noin puolet. Tämä uutuuus oli tietysti suuri saavutus hankkeen loppuun saattamisen ja sen jatkuvan mielenkiinnon kannalta, joskin samalla ongelma kirjan jo ennestään raskassoutuiselle rakenteelle. Esiin tuli myös lisää sellaista, mikä jäi Arckenholtzille arvoitukseksi ja sai kokonaisuuden näyttämään entistä enemmän pelkältä lähdekokoelmalta.

Vaikka Arckenholtzin keräilijäninto sai kiitosta, hänen tulkintansa eivät jääneet vastalauseitta myöskään ”tavallisissa” arvosteluissa. Jo kielentarkastaja Bernard kysyi arvioissa (3) tulisiko Arckenholtz katsoa liian puolueelliseksi, kun hän yrittää todistaa kaikkien maiden oppineiden olevan väärässä ja vain omaan maahansa kuuluvien muodostavan tästä poikkeuksen. Arckenholtzin tapa kehua tai haukkua niitä ihmisiä, joiden kanssa Kristiina seurusteli, ei ansainnut kirjoittajan mielestä kiitosta. Eivät kai vain ulkomaalaiset opettaneet Kristiinalle löystynyttä moraalialia, kun Arckenholtz kuitenkin myönsi maanmiehistään Messeniuksen olleen katala ja Stiernhelmin elostelija. Arckenholtz keräsi pienimmätkin moitteet ja ryntäsi todistelemaan, että muillakin kuningattarilla oli samat paheet. Sellainenko teki ne vähemmän tuomittaviksi? Mitä tekemistä Ludvig XIII:n äidillä ylipäänsä oli sen kanssa, että ranskalaiset moittivat Kristiinan varattomuutta ja kurjaa pakoa?

Arckenholtz väitti kuningattaren pysyneen sisäisesti uskollisena isiensä uskonnolle ja vetosi hänen kääntymyksensä yhteydessä ”pakottaviin syihin”. Tosiasiassa hän arvostelun (33) mukaan paljasti sellaisiksi oman edun tavoittelun ja kunnianhimon. Kristiinan oli pakko olla katolilainen, jotta paavi ja katoliset hallitsijat antaisivat hänelle taloudellista apua, mikäli Ruotsi ei enää maksaisi hänelle tuloja. Niin ”joustava” moraalikäsitely loukkasi protestanttisen kirjoittajan tuntoja. Oli hylättävä se Arckenholtzin käsitys, että ”nykyään kukaan tai melkein kukaan ei ole kyllin rohkea tullakseen kylmäverisesti marttyyriksi, jos ja kun saattoi pelastaa henkensä ja omaisuutensa vaihtamalla eräästä kristillisestä lahkosta toiseen”. Se oli halventavaa puhetta protestanttien uskosta ja rohkeudesta.

Etenkin ranskaksi kirjoittaneiden arvioijien keskuudessa Kristiinan määräämää hoviinsa kuuluneen Monaldeschin teloitusta oikeuttaneet Arckenholtzin argumentit saivat kyytiä. Tekstissä (9) todettiin Arckenholtzin arvostelleen saksalaista kirjoittajaa, joka väitti Monaldeschin haamun vainon kuolevaa Kristiinaa. Sen sijaan, että pohtisi uhrin kohtaloa, Arckenholtz ihmetteli, mitä Monaldeschi oikein teki ärsyttääkseen Kristiinaa. Hän vain totesi, että asiasta on olemassa kaksi versiota. Sitten hän luetteli lähinnä vain kuningattaren kantaa tukevat esiin tuodut juridiset seikat. Hän myös etsi aikaisempia vastaavia lieventäviä ennakkotapauksia: muutkin kuninkaas olivat tuominneet kuolemaan ja panneet täytäntöön kuolemantuomiot, vaikka olivat ulkomailla eivätkä enää vallassa.

Formey piti arvioissaan (14) heikkona sitä Arckenholtzin ajatusta, että kuningatar saattaisi säilyttää valtaoikeutensa kruunusta luopumisensa jälkeen. Voidaanko luopua jostain asiasta ja säilyttää se? Berliinin tiedeakatemian pysyvän sihteerin mielestä pienen täysin itsenäisen tuomioistuimen olemassaolo vieraan valtion sisällä oli mahdottomuus. Sitä paitsi sekä Ranskan hovi että paavi olivat paheksuneet sellaista oman käden oikeutta. Saman akatemian lehden teksti (8) oli muuten ainoa, joka omaksui Arckenholtzin ranskalaisvastaisia ajatuksia Kristiinan kohtalosta: ”Ilman liiallista mieltymystä Ranskaan hän olisi hallinnut kunniallisesti koko elämänsä Ruotsia eikä olisi joutunut elämään niukasti.”

*Nova acta eruditorum*in arvio (24) oli Arckenholtzille hyvin myötämielinen ja katsoi hänen pystyvän kirjeiden avulla osoittamaan Kristiinan elämän muuksi kuin vihan ja juonittelujen täyttämäksi. Arckenholtz ei pyrkinyt ylenmääräiseen ihailuun, vaan totuudenmukaisuuteen. Myöskään Monaldeschin kuolema ei ollut Kristiinan syytä. Kuningattaren rakkaudet olivat viattomia suhteita ja Roomassakin kuningatar eli siveästi ja sitä paitsi oli huomattavan oppinut. Kirjan toisen osan arvioissa (26) lehti myönsi Monaldeschin menettäneen päänsä Kristiinan käskystä ja pohdiskeli oikeutusta sellaiseen hieman samoin kuin Formeykin.

Ranskalaiskirjoittajien tapoihin sen sijaan oli kuulunut kiinnittää huomio lähes yksinomaan Kristiinan eroottisiin suhteisiin. Tekstissä (9) todettiin ranskalaisten johtopäätös Kristiinan rakkauselämästä: ”Hän oli ehdottomasti ylittänyt kunnian ja siveellisyyden rajat, he väittävät.” Arckenholtz puolestaan uskoi voivansa todistella sankarittarensa viattomuuden.

Kardinaali Albanin välityksellä saadun uuden aineiston vuoksi teoksen kolmas osa ylitti *Göttingische Anzeigen*in arvion (32) mukaan huikeasti siihen kohdistuneet odotukset. Ne toivat

esiin Kristiinan myöhäisen tavoittelun Puolan kruunusta ja muitakin hänen vastaavia epäonnisia hankkeitaan. Neljännen osan kirjeet eivät lehden arvion (37) mukaan enää muodostaneet samanlaista uutuutta, mutta silti siinäkin tuli uutta, muun muassa Descartesin osuus Kristiinan uskonnolliseen muutokseen. ”Eräiden uudempien kirjailijoiden, kuten herra d’Alembert’n ja Voltairen ennakkoluulot pohjoisten kansojen kykyä vastaan humanististen tieteiden alalla ... kumotaan...” Neljännen osan ilmestyttyä leipzigilainen *Neue Zeitungen* kiitti arviossaan (35) Arckenholtzia lähes muistokirjoituksen luonteisesti: ”Totuuden rakkaus hallitsee yhä edelleen hänen kynäänsä: se myös tulee pitämään hänen teoksensa ja hänen nimensä historian ystävien pysyvästi arvostamina.”

Tanskalais-ruotsalainen välinäytös

Kööpenhaminalainen professori Ludvig Holberg oli teoksessaan Tanskan historiasta esittänyt Kristiinasta, että ”hänen koko elämänsä ei ole mitään muuta kuin romaanista poimitun kaltaisten, teennäisten ja luonnottomien esiintymisten näytelmä” ja verrannut Kristiinaa erillisessä kirjoituksessa Maria Stuartiin. Se ei tietenkään ollut Arckenholtzin käsitys, joten hän siellä täällä kirjassaan oli arvostellut Holbergia. Se sai iäkkään Holbergin tarttumaan kynään Arckenholtzia vastaan. Asenteensa mukaisesti Holberg myönsi vain lehteilleensä Arckenholtzin kirjaa. Tekijän siihen käyttämä vaiva ei hänen mukaansa ollut missään suhteessa kirjasta saatavaan hyötyyn.

Arckenholtzin mielestä olisi ollut parempi noudattaa professori Siegmund Jakob Baumgartenin neuvoa. Tämä nimittäin oli julkaissut – lupaa kysymättä – kirjasta laajoja otteita, lisännyt joitakin huomautuksia ja puhunut kirjasta hyvin arvostavasti: kirjaa oli kaikkialla kiitetty, mutta sitä piti lukea tarkkaavaisesti, ei pelkkänä ajanvietteenä. Holbergin mukaan Arckenholtz oli tuhannut aikaansa mitättömyyksiin, mutta tässä loukkaantunut Arckenholtz saattoi vedota tuekseen *Journal des scavansin*, jonka mukaan pienetkin yksityiskohdat muuttuvat merkityksellisiksi tärkeän henkilön yhteydessä, minkä vuoksi se oli katsonut, että ”oppinut maailma tuleekin ottamaan vastaan hyvin tämän kirjan”. Kirjansa esipuheisiin viitaten Arckenholtz myönsi erehtyvyytensä ja tietojensa epätäydellisyyden, mutta siitä hän piti kiinni, että hän ei ollut valmis hyväksymään muita vastaväitteitä kuin paremmin perusteluin esitettyjä.

Kukaan tervejärkinen ei Holbergin mukaan saattaisi mieltäytyä Kristiinaa pelkästään kaunistelemaan teokseen. Arckenholtzin mukaan taas Kristiinan hallituskausi oli Ruotsin loisteliaan sotailaitoksen, valtiollisen elämän, oppineisuuden ja maan eurooppalaisen maineen kannalta. Tähän kuului vastustajien voittaminen kolmekymmenvuotisessa sodassa ja rauhan saavuttaminen kristikunnassa, mukaan luettuna suurten alueiden saaminen, myös Tanskalta. Erityisesti Arckenholtz katsoi täydentäneensä tietoa Kristiinan vallastaluopumisen jälkeiseltä ajalta. Holbergin mielestä yksi moitteiden esittäjä oli arvokkaampi lähde kuin sata ylistäjää. Tämän Arckenholtz katsoi aivan uudeksi säännöksi. Itse hän selitti näkevänsä ihmisissä sekä hyvää että pahaa ja arvostelevansa ihmisen hyväksi, jollei ollut päteviä todisteita päinvastaisesta. Holberg taas ei tyytynyt pelkästään Arckenholtzin osoittamiin heikkouksiin, vaan halusi nimittää niitä rikoksiksi.

Arckenholtz kiisti Holbergin väitteen siitä, että hän olisi pelkkä Kristiinan asianajaja ja puolustelija. Hän selitti moittineensa Kristiinan uskonnollista asennetta katolilaisuuteen kääntymisen vaiheessa, kallistumista Ranskan hoviin Ruotsin ja protestanttien vahingoksi, Kristiinan oman hovin epäjärjestystä ja tuhlausta, imartelevia oppineita, Kristiinan kiivautta ja mieltymystä huvituksiin sekä lopuksi Monaldeschin murhaa, jota hän oli toisaalta kyllä oikeudelliselta kannalta puolustanut. Mitä Holberg vielä haluaisi? Sitä paitsi Holberg oli käyttänyt hyväkseen vain kolmea tai viittä tutkimusta Kristiinasta, kun Arckenholtz puolestaan kahdeksaasataa painettua esitystä ja yhdeksääsataa käsikirjoitusta.

Sekö oli Holbergin vaatimaa ”puolueettomuutta”, että hän asetti vertailussa Tanskan kuninkaan Kristian IV:n Kustaa Aadolfin edelle? Ja Arckenholtzin arvostaman Pufendorfin tutkimuksen

Holberg oli hylännyt sillä perusteella, että tämä oli pitänyt Kristiinan hallintoa mallikelpoisena. Ehkä pisimmälle yksityiskohtiin väittely meni Tanskasta karkoitetun ja Kristiinan suojiinsa ottaman kreivi Corfiz Uhlfeldtin tapauksessa, joka viimeistään kertoo, miten paljon koko väittelyssä oli kysymys tanskalais-ruotsalaisesta tukkanuottasilla olost.

Arckenholtz lienee ollut oikeassa siinä, että korkea ikä löi leimansa ennen niin mainion kirjailijan Holbergin kirjoitukseen. Tunnettu Holberg kuitenkin kyseenalaisti Arckenholtzin aseman pohjoisten olojen tuntijana, joten pamflettiin oli pakko reagoida. Holberg puolestaan ei koskaan vastannut Arckenholtzille. Hän kuoli pian myöhemmin. Pariinkin otteeseen Arckenholtz viittasi polemiikissaan siihen, että on täytynyt nähdä sisältä käsin, miten politiikkaa tehdään, jotta ymmärtäisi sitä. Tällä hän ilmeisesti viittasi omaan kokemukseensa Ruotsin ulkoasioita hoitavasta mahtiministeriöstä, kansliakollegiosta. Vaikka Holberg vetosi ranskaksi kirjoittamallaan tanskalaisen kustantajan Leipzigin julkaisemalla esityksellään suoraan eurooppalaisten oppineiden yhteisöön ja Arckenholtz käytti kovasti sivuja hänelle vastatakseen, koko väittely ei herättänyt laajempaa huomiota. Sen sijaan d'Alembert'n kritiikki oli toisenlainen asia.

Mitä historian kirjoittamisen tulisi olla?

D'Alembert aloitti selostamalla käsityksiään historioitsijan työstä. Historiassa pitäisi olla enemmän kiinnostunut ihmisistä yleensä kuin kuninkaallisista. Vaikka d'Alembert ei hyökännyt *Journal des savansissa* ollut päällisin puolin myönteistä Arckenholtz-arviota vastaan, hän esitti oppineiden lehden näkemyksestä selkeästi poikkeavan ja vaihtoehtoisen tavan kirjoittaa menneestä. Historiaa oli hänen mukaansa aikaisemmin pidetty jonkinlaisena tavallista vahvempana sanomalehtilajina. Kerättiin faktoja, joista kerrottiin ”oikealla tyylillä”. Sellaisen d'Alembert halusi torjua. Lukija voi hukkaa tarpeettomien faktojen tulvaan, joten historioitsijan on esimerkiksi joka sadas vuosi karsittava hyödyttömät faktat. Tulevien sukupolvien on turhaa tietää asioita, jotka eivät kiinnostaneet ihmisiä edes silloin, kun ne tapahtuivat. Tämä koski suoraan Arckenholtzia. Hän oli d'Alembert'n mielestä enemmän kompilaation tekijä kuin filosofisen näkökulman omistava historioitsija. Tuloksena oli tylsä ja sekava kirja, jota täyttivät sellaiset asiat kuin viisivuotiaan Kristiinan kirje isälleen, kuningattaren horoskooppi, Kristiinan kauden Ruotsin oppineiden ja Rooman Akatemian jäsenten luettelot. Lopuksi Arckenholtz vielä kertoi yksityiskohtaisesti Kristiinan kirjasto-, taulu- ja mitaliluetteloista ja Kristiinan hautajaisista.

Historiaa oli käsiteltävä filosofian valossa ja filosofia oli asetettava historian yläpuolelle. Hallitsijoiden kannatti tuntea enemmän aikalaisiaan kuin antiikin kirjailijoita ja oikea filosofia oli heille tarpeellisempaa kuin historia: ”...ainoastaan Viisailla pitäisi olla oikeus sekä kuvailla ihmisiä että hallita heitä.” Tätä vasten voi ymmärtää, miksi d'Alembert lainasi kirjoituksensa otsikon alle Voltairin mietelmän: Runoilija rukoilee, että 'Pyhä Totuus' tulisi taivaalta, vahvistaisi ja valaisisi hänen kirjoittamistaan, jotta kuninkaat tottuisivat kuuntelemaan sitä. Filosofinen näkökulma tarkoitti d'Alembert'llä sitä, että historioitsijan on esitettävä omia mietteitään tapahtumista. Hän ei saa olla pelkkä todistaja sillä tekosyillä, että olisi muuten puolueellinen. Syyte puolueellisuudesta pätee ainoastaan omasta ajasta kerrottaessa. Kun kyse on Kristiinasta, ainoa vaara on erehtyä. Vaatimus seurasi siitä, että historian kirjoittamisella oli päämäärä. Sen tuli pohtia ”ihmiskunnan kahta pahinta vitsausta: taikauskoa ja tyranniaa”. Kirjoituksen jatkosta ilmenee, että ensin mainitulla d'Alembert tarkoitti uskonnon ja kirkkojen mahtia, jälkimmäisellä ehdotonta, mielivaltaista poliittista valtaa.

Määriteltyään näin historian tutkimuskohteet d'Alembert kävi arvostelemaan kärkevästi Arckenholtzin asennetta ja hänen käsittelemiään aiheita. Kompilaation tekijällä oli liian myönteinen asenne hallitsijoita kohtaan. Hän esimerkiksi kehui Kaarle XII:n rakkautta kaunokirjallisuuteen, vaikka kuningas oli lukenut elämänsä aikana vain yhden kirjan, Caesarin kommentit. Hän väitti Kustaa Aadolfin kirjallisuuden ystäväksi, koska tämä oli lukenut sotataitoa esitteleviä kirjoja ja

Tacitusta. Oli pelkkää legendaa väittää Ruotsin kuningasta Sokrateen kaltaiseksi viisaaksi ihmiseksi suurine viisauksineen valloituksista. Mitä Arckenholtz tarkoitti sillä, että Kustaa Aadolf olisi tavannut Galilein Italiassa ja säästänyt sen vuoksi katolilaisia? Italiahan pysyi uskollisena Ptolemaioksen järjestelmälle ja torjui Galilein.

Miksi nostaa esiin kaksisataa jo unohdettua ylistyspuhetta Kristiinasta, vaikka sellaisten merkitys on olematon? Ruhtinain vastuuttomasta kehumisesta seuraa vain se, että heidän ei enää tarvitse nähdä vaivaa ansaitakseen sellaisia. Arckenholtz jopa puolusti Kristiinan pikkumaisia tekoja ja syytti hänen uhrejaan. Vaikka Arckenholtz moneen otteeseen yritti todistaa sitä, että Kristiinan kääntymisen katolilaisuuteen ei ollut vilpitön eikä uskottava, hän selittelyjensä kanssa ristiriitaisesti esitti kirjeitä, jotka todistivat Kristiinan olleen aito katolilainen ja jopa yrittäneen kääntää ihmisiä tähän uskoon. Arckenholtzin arvostelemista enemmän d'Alembertiä kiinnostivat itse asiassa Kristiinan toimet, joista hän sai tilaisuuden tarttua kysymyksiin poliittisesta vallasta ja kirkkojen vaikutusvallasta. Kristiinan elämästä löytyivät hänen mielestään kaikki poliittisen vallan vaarat ja huonojen hallitsijoiden piirteet.

Pohdiskelua poliittisen vallan käytöstä

Kristiinasta tekivät d'Alembert'n mukaan merkityksettömän ”käyttäytymisen, mielialan ja mieltymyksen epävakaisuus, kohtuuttomuus teoissa, hänen tietämyksensä ja älynsä vähäinen hyöty ihmisten tekemisessä onnelliseksi, hänen asiaton ylpeytensä, hänen tulkinnanvaraiset puheensa uskonnoista, sekä siitä josta hän oli luopunut että johon hän oli kääntynyt, ja lopuksi vaelteleva elämä sellaisten ulkomaalaisten parissa, jotka eivät pitäneet hänestä”. Valta oli jo itsessään turmelevaa. Esimerkiksi Descartesin vastahakoisuus suostua Kristiinan kutsuun saapua Tukholmaan johtui d'Alembert'n mukaan siitä, että filosofi tiesi kuninkuuden muokkaavan filosofiaa tavoittelevaakin hallitsijaa tavalla, joka antoi aiheen pelkoon. ”Viisas kunnioittaa ruhtinaita, arvostaa heitä joskus ja pakenee heitä aina.”

Poliittisen vallan väärinkäyttö saattoi mennä rikokseen asti. Kristiinan elämä tarjosi esimerkin kylmästi harkitusta murhasta, kun hän murhautti Fontainebleaun hovissa Ranskassa palvelijansa Monaldeschin. Oli käsittämätöntä, että ajattelijat ja kirjailijat, jopa Leibniz, yrittivät oikeuttaa tällaista barbaaritekoa. Häntä tuohdutti, että keskellä Eurooppaa pohdittiin vakavasti oliko vallasta luopuneella kuningattarella oikeus teurastuttaa palvelijansa, kun olisi ”pitänyt mieluummin kysyä, olisiko Kristiinalla ollut tällainen barbaarinen oikeus, jos hän olisi ollut yhä vallassa Ruotsin kuningattarena”.

D'Alembert arvosteli myös sitä, että hallitsijat eivät paneudu vakavasti ja kokonaan tehtäviinsä. Kristiinan hovi oli täynnä oppineita ja filologeja ja Kristiina opiskeli kreikkaa ja filosofiaa, mutta tulos oli laiha. Opeteltuaan filosofian historiaa hän totesi, että ”vanhat typeryydet eivät ole uusia kummempia”. Kaiken lisäksi hän joutui lopuksi kansan epäsuosioon, koska jakeli harkitsemattomasti ja liian avokätisesti valtion omaisuutta. Kristiina oli saanut monipuolisen kasvatuksen eri opettajilta, jotta oppisi kuuntelemaan erilaisia mielipiteitä eikä luottaisi vain yhteen, mutta monet hallitsijat käsittivät asian niin, ettei heidän tarvinnut kuunnella enää ketään. He eivät nähneet eroa hyvän ja pahan välillä ja hallitsivat kuulematta neuvoja. Lisäksi yksinvaltiaat turvautuivat salaiseen politiikkaan.

Enemmän myötätuntoa d'Alembert'llä oli kuitenkin Kristiinaa kuin tämän isää kohtaan. Kustaa Aadolf oli kuuluisa valloittaja, joka rakasti sotaa yhtä intohimoisesti kuin Kristiina kaunokirjallisuutta ja filosofiaa. Arckenholtz ylisti ”maltillista” valloittajaa, mutta d'Alembert oli enemmän kiinnostunut moraalista. Hän kysyi, oliko tarpeellista aiheuttaa naapurimaille tuskaa ja tuhoa, jotta oma kansa olisi onnellinen. Eikä Itävallan kärsimys sitä paitsi tehnyt Ruotsia onnellisemmaksi. Itävallan nöyryyttämiseksi ei ollut tarpeellista valloittaa yhdessä vuodessa kahta

kolmasosaa Saksasta. Ranskan Ludvig XIII oli oikeassa, kun hän tästä syystä kieltäytyi tapaamasta Kustaa Aadolfia.

Monaldeschin murha antoi d'Alembert'lle tilaisuuden täsmentää, missä puitteissa hallitsija saa toimia. Valtion lait olivat pyhiä ja kuninkaiden yläpuolella. Alamaiset ja kuninkaat menivät, mutta valtio pysyi. Sen intressi oli, että ”jokaisen ihmisen täytyy saada tuomio, joka perustuu lakeihin”. Se oli jopa hallitsijoiden etujen mukaista, sillä heidän voimansa ja turvallisuutensa perustui lakeihin. Inhimillisyyden nimissä he saivat lieventää lakien ankaruutta, mutta eivät koskaan saaneet vapautua niiden vaatimuksista ollakseen julmia.

Vielä tehtäviinsä omistautumattomia hallitsijoita ankarammin d'Alembert arvosteli kruunustaan luopujia, vaikka monet pitivät sellaista ihailtavana tekona. Se ei ollut mitään kunniallista uhrautumista. Kristiina oli vain tympääntynyt asioiden hoitamiseen. Hän halusi olla vapaa opiskellakseen ja seurustellakseen oppineiden kanssa. Silti hän vaati seuraajaltaan, että hän säilyttäisi itsellään entisiä vapauksiaan ja valtuuksiaan. Hallitsija oli oikeuden palvelija ja hänellä joko oli kaikki kyvyt hallitakseen tai hän oli siihen kykenemätön. ”Ensimmäisessä tapauksessa hän tekee rikoksen luopumalla vallasta, koska hän rakastaa enemmän omaa mukavuuttaan kuin kansaa. Toisessa tapauksessa päinvastoin vallasta luopuminen on velvollisuus.”

Ansiokas hallitsija ”rakastaa ihmiskuntaa, oikeudenmukaisuutta ja rauhaa”. Tämän vuoksi d'Alembert löysi hyviäkin puolia Kristiinasta. Monien mahtimiesten vastustuksesta huolimatta hän ajoi tarmokkaasti Westfalenin rauhan solmimista. Suuren kansleri Oxenstiernan poika halusi jatkaa sotaa lujittaakseen Ruotsin asemaa Saksan protestanttien keskuudessa ja suhteessa Ranskaan. Hollannista paenneen ja Ranskasta melkein karkotetun Hugo Grotiuksen kohtelu Ruotsissa oli toinen esimerkki, jonka saattoi lukea Kristiinalle hyväksi. Ruhtinaat osasivat joskus antaa tunnustusta oikeille ja hyvälle henkilölle, vaikka heidän motiiveissaan olisikin turhamaisuutta. Ranskalaisessa yhteiskunnassa aristokratia piti kiinni etuoikeuksistaan ja d'Alembert arvosti sitä, että Kristiina nimitti valtaneuvostoon Adler Salviuksen hänen vähäisestä suvustaan huolimatta. Kaikkien kuninkaiden pitäisi opetella ulkoa Kristiinan vastaus: ”Kun tarvitaan hyviä mielipiteitä ja viisaita neuvoja, ei vaadita, että etsitty henkilö kuuluisi vanhaan suureen aatelissukuun.”

Yleisarvio jäi kuitenkin kielteiseksi. Kristiina ylisti keisari Aleksanteria. Hänen olisi pitänyt jäljitellä enemmän Aleksanterin ”suurta sielua, taitoa hallita, ihmistuntemusta, avarakatseisuutta ja valistuneita mieltymyksiä tieteitä ja taiteita kohtaan” ja työntää samalla syrjään Aleksanterin suunnaton mieltymys loistoa ja valloitusotia kohtaan. Tiettyjen arvojen yleismaailmallisuudesta huolimatta paras mahdollinen hallitus riippui d'Alembert'n mukaan ”ilmastoeroista, tilanteesta, vallitsevista oloista sekä kansojen ja kuninkaiden syvästä hengestä”. Täytyi myös ottaa huomioon ihmisluonnon asettamat rajoitukset.

Kansat saivat ilmeisesti hallitsijat, jotka ne ansaitsivat. D'Alembert muistutti, millaisen vastaanoton Kristiina sai Ranskassa. Hän ei ollut kovin suosittu, koska hän oli melko tyly imartelijoille. Pinnallisille ja kevytmielisille ihmisille hänellä oli ”liian maskuliininen henki” ja hän oli heidän silmissään ”liian syvälinen ja oppinut”. Samaan tapaan kävi Pietari Suurelle hänen vieraillessaan Ranskan hovissa. Pietari oli hoviväen mielestä vain ulkomaalainen, jolla oli outoja tapoja. Hovi ei kyennyt näkemään hänessä suurta ruhtinasta, joka matkusti oppiakseen uutta. Tämän vuoksi: ”Vaikuttaa siltä, että maamme osaa enemmän kuin mikään muu kansa kiinnittää huomionsa toisarvoisiin seikkoihin: etsimme suurten henkilöiden maineen merkkejä heidän käyttäytymisestään, ulkonaisesta olemuksestaan, ja ihmettelemme, kun emme löydä sitä, mistä heidän suuruutensa koostuu.”

Kristiinan paluu Roomaan vahvisti sitä d'Alembert'n pessimististä käsitystä, että ihmiset arvostavat ainoastaan niitä, joilla on loistoa ja valtaa. ”Vaikka ruhtinaat olisivat kunniallisia ja ansaitsisivat arvostusta, he eivät arvaakaan, missä määrin valta on välttämätön, jotta he saisivat tunnustusta omista kyvyistään. Kansan eli kaikkien ihmisten silmissä arvostus on kiinni siitä, että heillä on kruunu, vaikka heidän arvostuksensa todellinen peruste olisi aivan muussa kuin siinä.” Historioitsija Nani oli kertonut, että Kristiina ”tajusi pian luovuttuaan kruunusta, että kuningatar

ilman valtaa oli kuin jumalatar ilman temppeliä ja jota kukaan pian ei enää palvo”. Ruotsista d’Alembert löysi Arckenholtzin kirjan avulla perusteita itsevaltiuden torjumiselle, kirjan tekijää tosin tästä kiittämättä. Ranskan sensuuria ajatellen vallan rajojen määrittely vieraan ja etäisen historiallisen esimerkin avulla oli huomiota herättämätön ja turvallinen menetelmä.

Kiittääkseen Kristiinaa tältä saamastaan kruunusta Kaarle X Kustaa teetti mitalin, jonka teksti kuului, että hän sai kruununsa Jumalalta ja Kristiinalta. Ruotsin valtiopäivät protestoivat tästä. Ne muistuttivat, että vaikka kuninkaiden auktoriteetti tulee Jumalalta, kuten uskonto opettaa, kansojen suostumus on tuon auktoriteetin näkyvä merkki, joka takaa, että kuningas saa käyttää sitä. Toinen d’Alembert’n esimerkki koski Kristiinan yritystä palata Ruotsiin: ”Vaikka Kristiina väitti, että kuningattarena hän ei ollut tilivelvollinen kenellekään, hänelle vastattiin, ettei hänellä ollut oikeutta mitätöidä maan perustuslakeja.”

D’Alembert piti hyvänä kansleri Oxenstiernan laatimaa suunnitelmaa siitä, miten maata hallittaisiin ennen kuin kuusivuotiaana isänsä menettänyt Kristiina tulisi täysi-ikäiseksi. ”Kansleri ei ollut suopea yksinvaltiudelle.” Malli sisälsi sekä monarkistisia että tasavaltalaisia aineksia: ”Tällaisella hallitusmuodolla on suuria etuja. Sen sijaan luonnonoikeus ja kokemus osoittavat, että aristokraattinen hallitusmuoto on kaikista pahin.” D’Alembert’n ihanteellinen hallitsija oli ”valistunut” eli hän kuunteli ”viisaitten” – siis filosofien, kirjailijoiden – neuvoja.

Pohdiskelua uskontojen ja kirkkojen roolista

Täyttä kuvaa d’Alembert’n poliittisen vallan jakoa koskevista käsityksistä ei saa, jos ei tarkastele hänen näkemyksiään uskonnosta ja kirkosta. Arckenholtzin lähemmät arvelut Kristiinan uskonnollisista vakaumuksista ja niiden muutoksista eivät häntä kiinnostaneet, vaan asian poliittinen puoli. D’Alembert tunnusti uskonnollisten tunteiden syvyyden pohtiessaan Kristiinan kääntymismotiiveja. Hän huomautti Kristiinaan kohdistetut väitteet mielessään: ”Harvat kääntyvät vakaumuksellisista syistä sellaiseen uskoon, jonka periaatteita ei ole iskostettu jo lapsuudessa. Oman edun tavoittelu on niin usein tällaisen muutoksen takana, että kunnan ihmiset harvoin arvostavat niitä, jotka luopuvat väärästä uskosta, jos on pieninkin aihe epäillä, ettei totuuden rakkaus ole ollut heidän motiivinsa.”

Todettuaan hengellisen tunteen voimakkuuden d’Alembert teki selvän eron uskonnon ja kirkon välillä. Viha papistoa kohtaan voi jopa johtaa vihaan uskontoa kohtaan. Papeilla on niin suuri valta vainota ihmisiä, että uskovainen voi jopa luopua uskostaan. D’Alembert jopa väitti, että jossain vaiheessa Kristiina ei vielä ollut valmis kääntymään katolilaisuuteen monista kehotuksista huolimatta, ”koska silloin papit eivät olleet vainonneet häntä vielä riittävästi”. On paikallaan huomauttaa, että näitä käsityksiään d’Alembert ei ollut saanut Arckenholtzilta. Myöhempi viittaus Lambeciukseen kertoo ehkä niiden alkuperästä. Kristiina yritti lohduttaa protestanttiteologiain vainoamaa Lambeciusta ja ateismista väärin syytettynä tämä lopulta kääntyi katolilaisuuteen. Myös Kristiinaanhan kohdistettiin hänen Ruotsista Alankomaihin siirryttyään ateismisyytöksiä.

Kirkot painostavat omia seurakuntalaisiaan, mutta lisäksi ne ovat vaarallisia muille uskontokunnille. D’Alembert pohti katolilaisten ja protestanttien suhtautumista Kristiinan päätökseen luopua isiensä uskosta. Katolilaiset pitivät sitä ”suurena riemuvoittona” aivan kuin kuningattaren ajatustapa olisi tuonut lisää vahvistusta niihin totuuksiin, joihin katolilaisuus pohjautuu. Protestantit osoittivat yhtä vähän järkeä yrittäessään todistaa Kristiinan todellisuudessa välinpitämättömäksi ja vain halukkaaksi mukavaan elämään Italiassa. Kilpailu sieluista ja vakaumus omasta paremmuudesta synnytti yleistä suvaitsemattomuutta. D’Alembert arvosteli ensin jyrkästi ja suoraan protestantteja: ”Protestantit, jotka arvostelevat niin paljon katolisen kirkon suvaitsemattomuutta, inhoavat vainoja ainoastaan, jos ne koskevat heitä itseään, mutta eivät ollenkaan, jos he itse vainoavat.” Kristiinan kääntymisen takia häntä opettanut ruotsalainen piispa Johannes Matthiae erotettiin, vaikka hän oli maltillinen ja rauhaa rakastava luterilainen.

Myöhemmin Kristiinan yrittäessä palata Ruotsiin loukkaantunut papisto kieltäytyi takaamasta hänelle tuloja, koska papit ”olivat vakuuttuneita siitä, että täytyy uskoa Lutheriin saadakseen kunnian elää”.

D’Alembert totesi, ettei hän ollut sopiva henkilö käsittelemään niitä poliittisia ja uskonnollisia ongelmia, jotka liittyivät Aurinkokuninkaan päätökseen kumota Nantesin edikti ja että kirjoitus Kristiinasta ei liittynyt siihen asiaan. D’Alembert kuitenkin pohti pitkään Ranskan protestanttien kärsimyksiä. Koska hän ei voinut lähteä hyökkäämään suoraan ja avoimesti Ranskan katolilaista kirkkoa ja kuningasta vastaan, hän käytti retoriikan keinojen oveluutta esittääkseen epäsuorasti polttavia kysymyksiä ja kielteisiä arvioita. Hän ilmoitti, ettei aio ryhtyä pohtimaan sellaisia kysymyksiä kuin pitkö kuninkaan sallia kalvinismin olemassaolo maassaan tai ovatko kaksi mahtavaa kilpailevaa uskontoa vaarallisempia kuin se, että lähdetään kitkemään toinen näistä pois maasta. Tai vielä selkeämmin ilmaistuna: ”...ottaen huomioon silloiset olot, eikö olisi ollut parempaa käyttää lempeyttä eikä avoimia voimakeinoja, jotta ihmisiä olisi saatu vähitellen kääntymään katolilaisuuteen sen sijaan, että kalvinisteista saatiin marttyyreja?”

Vastuuta väkivaltaisuuksista d’Alembert ei pannut kuninkaalle, Ludvig XIV:lle, vaan hänen ministereilleen, otaksuttavasti varovaisuussystä, jollei sitten takana ollut Voltaire. Siitä sen sijaan ei jäänyt epäilystäkään, että d’Alembert tuomitsi jyrkästi sen, mitä tehtiin protestanteille, kalvinistisille marttyyreille. Päävastuussa olleet ministerit tottelivat kuningasta ”epäinhimillisesti”. Johtopäätös oli selkeä: ”Kaikki ovat yhtä mieltä tänään siitä, että vaino oli niin julma, että se loukkaa syvästi yhtä hyvin uskontoa kuin oikeudenmukaisuutta.” Todisteeksi d’Alembert lainasi pitkään otteita Kristiinan kirjeestä ritari Ternonille. Kirje oli hänen mielestään ”kaunein Kristiinan jättämä monumentti”. Kristiina epäili, että sotilaat eivät olleet parhaita apostoleja. Väkivallalla saatu kääntymisen ei voi olla vilpittön. Ranska oli Kristiinan mielestä säälittävä sairas: otti lääkkeen, joka oli tautia vaarallisempi ja tuhoisampi. Kärsivällisyys ja lempeys olisivat hänen mielestään olleet parhaat lääkkeet. Uskontojen puolustajien puolueellisuudesta tietoinen d’Alembert muistutti, miten hugenotti Pierre Bayle oli yrittänyt käyttää Kristiinan kirjettä todistaakseen, että sisimmässään Kristiina oli yhä protestantti kääntymisestään huolimatta. D’Alembert torjui Baylen väitteen ja näki kirjeessä ainoana motiiveina inhimillisyyden vaatimukset.

Vaikka d’Alembert ei maininnut tässä Arckenholtzia, voi reunahuomautuksena todeta, että kirje lienee ollut tärkein peruste myös Arckenholtzin väitteelle Kristiinan ”sisäisesti” säilyttämästä isiensä uskosta. *Bibliothèque raisonnée* arviossa (3) puututtiin juuri tähän ja huomautettiin alkeellisenkin varovaisuuden puutteesta Arckenholtzilla. Lehti kyseenalaisti Baylen lausunnon. Oli sen mukaan aiheellista ”pelätä Arckenholtzin olevan Rotterdamin filosofin naiivi uhri”. Joka tapauksessa oli selvää, että d’Alembert ei mennyt samaan syöttiin. D’Alembert kertoi vielä Englannin kuninkaasta Jaakko II:sta, joka menetti kruununsa yritettyään pakottaa englantilaiset vaihtamaan uskontonsa. Hän olisi saavuttanut päämääränsä omalla esimerkillään, ei väkipakolla. Varmemmaksi vakuudeksi ja oman kantansa täysin selväksi tehden hän lisäsi, että oikein ymmärretty kristillisyys ”tulee aina tuomitsemaan sortohengen”.

Suvaitsemattomuuden ja sorron lisäksi kolmas uskontoon liittynyt vaara oli d’Alembert’n mukaan kirkkojen vaikutus vallanpitäjiin, jopa kilpailu maallisten vallanpitäjien kanssa. Arckenholtzin kirjasta d’Alembert löysi selostuksen, miten Ruotsin papisto ensin yritti pakottaa Kristiinan jäämään maahan, jottei hän kääntyisi, ja sitten myöhemmin vastusti kuningattaren paluuta synnyinmaahansa. Silti Rooman paavit olivat d’Alembert’n silmissä pahimmat ja vaarallisimmat. Ainoaksi poikkeukseksi hän näki Clément IX:n, paljossa ”hyvän ruhtinaan”, liberaalisen, ihmisten ja kirjallisuuden ystävän, joka teki uskonnosta jotain kunnioitettavaa lopettamalla kaikki kiistat. Hänen sovitteleva mielensä olisi saattanut synnyttää seuraajia, mutta hän kuoli pian. Kristiinan vaiheet tarjosivat esimerkkejä paavien pahuudesta. Kristiina nopeutti Westfalenin rauhan saavuttamista ja oli siihen sitoutunut, mutta paavi Innocentius X oli niin tyytymätön, että antoi bullan, jolla hän kielsi Kristiinaa käyttämästä Ruotsin kuningattaren tittelä. Myöhemmin Roomassakin Kristiinalla oli kaikenlaisia hankaluuksia paavin kanssa.

D'Alembert ylisti Ranskan gallikaanista perinnettä. Vaikka kirkko ja Ranskan kuninkaat olivat roomalaiskatolisia ja Roomaan kiintyneitä, ranskalaiset olivat aina pystyneet vastustamaan paavin pyrkimyksiä puuttua maansa asioihin. Ranskan kirkko oli säilyttänyt tietyn itsenäisyyden ja tämän ansiosta ei ollut tapahtunut mitään välirikkoa, kuten Englannissa. Tältä pohjalta d'Alembert arvosteli jyrkästi Kristiinan lausuntoja paavin ylivallasta suhteessa kansallisiin kirkkoihin. Kristiina oli ihmetelty, miksi Ludvig XIV toisaalta vainoaa protestantteja, mutta samalla yrittää nöyryyttää paavia.

Rousset de Missyn puolustuspuheenvuoro

Ensimmäisten vakavampien kritiikkien ilmestyttyä Arckenholtz sai ystävältään Jean Rousset de Missyltä kirjeen (25), joka myös julkaistiin Alankomaissa tekijännimellä ”Comte de Fla”. Kirjoittaja oli nähtävästi tutustunut vain Holbergin kirjoitukseen, mutta kuullut muistakin. Ensin hän vakuutti, ettei ollut erehtynyt pitäessään Arckenholtzin kirjaa erinomaisena, kun kerran kaikki eurooppalaiset lehdet – saksalaiset, ranskalaiset, italialaiset, englantilaiset – ylistivät sitä. Holbergin ivailu oli väärässä, epäkohtelias, karkea ja röyhkeä. Rousset de Missy oli kuullut Arckenholtzin ihailevan tanskalaisen teatteritaiteen isänä pidettyä kirjailijaa eikä mitään riitoja pitänyt olla. Kuitenkin tanskalaiset kuulemma moittivat häntä alhaisista sutkauksista ja karkeuksista, jotka ovat vain rahvaan makuun.

Tuollaisten ihmisten virnuilu oli itse asiassa myönteistä. Päinvastaisesta olisi pitänyt huolestua. Älykkäänä ihmisenä Arckenholtzin olisi syytä halveksia jo pehmeitä puhuvan iäkkään professorin arvostelua, kertoa lukijoilleen antavansa hänelle anteeksi, koska hän ei tiedä, mitä sanoo. Holbergin oppineisuus ei oikeuttanut töykeyttä. Sellainen moukkamaisuus sopi ainoastaan tallirengille, joka puhui vain hevosille tai metsästyskoiralauman hoitajalle, joka ei seurustellut muiden kuin koirien kanssa. ”Täten neuvon Teitä halveksimaan täysin sellaisia kritikkoja, jotka eivät esitä järkeviä perusteluja vaan karkeuksia. Todisteena tästä ovat kaikki nämä kirjoitukset...” Rousset de Missy viittasi *Journal des scavansiin*, *Bibliothèque raisonnée*en, Leipzigin oppineiden lehteen, Mosheimiin, Baumgarteniin, Wolffiin ja Gesneriin, jotka hänen mukaansa siis kaikki olivat arvioineet Arckenholtzia myönteisessä mielessä.

D'Alembert ja Voltaire olivat hänen mielestään luku sinänsä. ”Voltaire on äkäinen piski, joka käy jokaisen ohikulkijan kimppuun.” Hän luetteli joukon tämän tunnettuja kirjoituksia ja täydensi: ”Itse asiassa hän ei ole äkäinen vaan raivotautinen.” Ensyklopedisti d'Alembert oli Rousset de Missyn mukaan valinnut toisen tien: ”Hän hyökkää Teitä vastaan metafyyssisesti eli hän moukaroii suurilla mahtipontisilla sanoilla, joita ette ymmärrä eikä kukaan muu eikä hän itsekään. Hän on aito oppinut mies, ja on ikävää, että hän johtaa sellaista valiokuntaa, joka määrää, kuka saa kuulua oppineiden tasavaltaan.” Vaikka siis Arckenholtzin kirjaa oli kritisoitu, esiin pilkahti peitetty kehuminen ja kateus siitä, etteivät arvostelijat ehtineet kritiikkinsä kohdetta ennen suuressa ja vaivalloisessa kirjallisessa tehtävässä. Holberg oli kuitenkin pelkkä ilotulituksen raketti, joka kääntyi takaisin haavoittaen lähettäjänsä. Vastustajien tyyliä ei Rousset de Missyn mielestä kannattaisi seurata, ei ainakaan panna paremmaksi.

Arckenholtzin ilmeisesti kirjeessä Rousset de Missylle ilmaisema pelko Voltairin kritiikistä ei toteutunut. Voltaire ei halunnut Monaldeschin murhaa valtiollisissa mielteissään sivutessaan mainita Arckenholtzia edes nimeltä. Julkaistun kirjeen ilmaisema käsitys d'Alembert'n kritiikistä viittaa siihen, että kommentoija ei ollut vielä lukenut kyseistä kritiikkiä. Rousset de Missyn mainitsema filosofi Christian Wolff eli vielä kirjan kahden ensimmäisen osa ilmestyessä, mutta todennäköisintä on, että hän ilmaisi mielipiteensä vain kirjeessä Arckenholtzille, joka sitten oli siitä maininnut ystävälleen.

Ensi käden lähteiden ja silminnäköjen tärkeys

Arckenholtz oli saanut Kristiina-kirjoituksen sisältävän d’Alembert’n kirjan hyvin tuntemaltaan Johann Matthias Gesneriltä, Göttingenin professorilta. Tämä oli kysynyt hänen mielipidettään siitä. Arckenholtzin kirjasena ilmestynyt vastine olikin muotoiltu kirjeeksi herra G***:lle, auki kirjoitettuna siis Gesnerille, kuten Arckenholtz ilmoitti julkaistessaan tekstin uudelleen Kristiina-kirjansa viimeisessä osassa. Osoittautui, että ranskalaisen ja suomalaisen käsitykset historian tutkimisesta olivat jyrkästi vastakkaiset. Kysymys ei ollut pelkästään faktoista.

Sotataitoon kuului liittolaisten hankkiminen. Sellaisen Arckenholtz löysi kuuluisasta hallelaisprofessorista Siegmund Jakob Baumgartenista, joka oli osoittanut häntä kohtaan myötämieltä ja johon hän oli viitannut jo vastineessaan Holbergille. Baumgarten oli seurannut englantilaista ja ranskalaista maailmanhistorian kirjoittamiseen liittyvää trendien muutoksia ilmentävää keskustelua ja ottanut niihin kantaa esipuheessaan erääseen Mecklenburgin historiaa käsittelevään teokseen, David Frankin esitykseen *Präpositus zu Sternberg, alt- und neues Mecklenburg*. Baumgartenin puheenvuoro oli saksankielinen, mutta Arckenholtz piti tarpeellisena selostaa sen sisältöä paremmin tunnetulla kielellä, ranskaksi, koska hän sai siitä tukea omalle käsitykselleen historiatiiteen olemuksesta.

Vastustajiksi määrittyivät d’Alembert ja Voltaire ja koko joukko uudempia ranskalaisia ja englantilaisia historiallisia kirjailijoita. Arckenholtz asettui esittämään vastaväitteitä ”muodille”, jonka hän näki olevan leviämässä. Hänen vastineestaan vain selvästi alle puolet liittyi Kristiinaan. Eniten sijaa sai kuuma kysymys historian kirjoittamisen oikeasta metodista. Myös d’Alembert’n, Denis Diderot’n ja heidän kumppaniensa välittömästi huomiota saanutta ja monesti valistuksen kovana ytimenä pidettyä suurta ranskalaista ensyklopediaprojektia Arckenholtz kommentoi historiakysymyksessä omaksumistaan lähtökohdista.

Lordi Bolingbroke oli esittänyt, että vanhempi historia olisi aiheellista jättää rauhaan, koska siitä saatettiin tietää vain monesti vajavaisten, epäaitojen tai epäluotettavien ja usein ristiriitaisten lähteiden avulla. Arckenholtz totesi, että Baumgarten ei tyytynyt pelkästään kumoamaan Bolingbroke vanhemmaa historiaa koskevia väitteitä, vaan osoitti myös, miten aivan uusimmastakin historiasta esiintyi tutkijoiden keskuudessa paljon ristiriitaisempia käsityksiä kuin vanhasta. Täydellisen tiedon puuttuminen ei ollut mikään peruste kääntää selkäänsä jollekin tutkimuksen alueelle. Eihän luonnontiedekään ollut paljastanut kaikkia luonnon salaisuuksia eikä varmaan koskaan niin tekisikään. Uudemman historian ymmärtäminen taas edellytti perusluonteisesti vanhemman käsittämistä.

Miten historiaa koskeviin nurjamielisiin lausuntoihin oli ajauduttu? Baumgarten katsoi asian johtuvan toisiaan vahvistavista ”ennakkoluuloista”. Ne olivat ennakkoluuloja, joita vastaan oli tarpeen vahvistaa historiankirjoituksen tieteellisyyttä ylipäänsä. Voi todeta, että Baumgarten ilmaisi asiansa keskeisellä valistuksen käsitteellä. Hänen ohjelmansa, johon Arckenholtz liittyi, koostui toisin sanoen perinnäisten ja suosittujen ennakkoluulojen kritiikistä. Ongelmat syntyivät ajalle ominaisesta mukavuudenrakkaudesta. Sekä kirjoittajat että lukijat halusivat päästä perille helpommin kuin työllä ja vaivalla. Historiallisen kirjoittamisen piti olla lyhyttä ja tiivistettyä eikä siinä pitänyt esittää ja punnita monimutkaisia todisteita. Kun kuitenkin väittämien totuus riippui niiden perusteluista, syntyi tilanne, jossa miellyttävän, viehättävän ja kevyen esityksen vaatimusten vuoksi totta ja tarua ei enää ollut mahdollista erottaa toisistaan. Se houkutteli kirjoittajia suoranaiseen satuiluun vaikeimmistakin valtiollisista ja uskonnollisista aiheista. Peitettäessä lähteet ja niihin liittyvät pulmat riitti ammentaa aikaisemmilta kirjoittajilta, antaa heidän esityksilleen joitakin uusia käänteitä ja loistaa tietämättömän yleisön silmissä varteenotettavina historioitsijoina. Ikävät ja pitkästyttävät – ja todenmukaiselle kuvalle silti välttämättömät – yksityiskohdat voitiin sivuuttaa suurta draamaa luotaessa.

Mitä sellaisesta yksinkertaistamisesta käytännössä seurasi? Näytteeksi Arckenholtz antoi pari esimerkkiä. D’Alembert oli esittänyt Kristiinan ansioksi sen, että tämä osasi havaita Hugo

Grotiuksen ansiot ja lähetti tämän maansa lähettilääksi Ranskaan. Kuitenkaan Grotius ei ollut tuossa vaiheessa käynytkään Ruotsissa eikä kahdeksan- tai yhdeksänvuotias Kristiina alaikäisenä hoitanut vielä mitään valtiollisia toimia. Esimerkki oli vaikuttava, mutta se ei ollut tosi. D'Alembert ei ollut vaivautunut paneutumaan asiaan riittävän huolellisesti.

Toinen esimerkki koski Kristiinan uskonnonopettajaa Matthiaeta. Hänet kyllä erotettiin piispan virastaan, mutta se ei liittynyt Kristiinan kääntymykseen, vaan tapahtui paljon myöhemmin häneen kohdistetun synkretismisyytöksen vuoksi. Jälleen vaikuttava draama menetti ainekseen. Saman historiallista kirjoittamista koskevan ennakkoluulon seuraamukset näkyivät Arckenholtzin mielestä Voltairen teoksessa Ludvig XIV:n vuosisadasta. Siinä puhuttiin vain ”poikkeuksellisista ja ennenkuulumattomista” asioista kaikilta mahdollisilta elämän aloilta. Sellaiseen kaunopuheiseen esitykseen ei kuulunut ammentaa tietoa ”ensi käden lähteistä tai silminnäköiltä”, ei ylipäänsä ilmoittaa lähteitään tai niihin liittyviä todisteluja. Voltairen esitykset perustuivat Arckenholtzin mielestä keskusteluihin merkkihenkilöiden kanssa ja kuulopuheeseen. Voltaire oli kyllä ”taitava ja lajissaan ainutlaatuinen henki”, d'Alembert'n ystävä ja esikuva, mutta silti historioitsijan malliksi soveltumaton.

Tällaisia kirjoittajia vastaan Arckenholtz katsoi, että nokkelaa ja miellyttävää esitystapaa ei tule pitää tärkeämpänä kuin ”oikeellisuutta perusteltujen huomautusten tekemisessä, terävyyttä runsaassa harkinnassa, tarkkaavaisuutta ristiriitaisten tapausten tutkimisessa samoin kuin sen enempiä perusteellisuutta tai puolueettomuutta historiallisten tapahtumien oikeassa ja taitavassa arvioinnissa...” Sen oli Baumgarten lukuisin esimerkein osoittanut. On selvää, että metodista esikuvaa kirjaansa Arckenholtz ei ollut saanut Baumgartenilta, mutta saksalaisen puheenvuoro soveltui puolustuspuheeseen d'Alembert'n kritiikkiä vastaan.

Arckenholtzin kritiikki ensyklopediaprojektista voidaan sivuuttaa lyhyesti. Miten ihmeessä d'Alembert vastusti Kristiina-kirjan kaltaista koostetta, kun koko d'Alembert'n toimittajana valvoma ensyklopedia ei olisi muuta kuin ennennäkemättömän suuri kooste? Ensyklopediassa oli erinomaisia artikkeleita taidoista ja käsitöistä ja varsinkin matematiikasta, mutta historian ja maantieteen asioissa se oli rajoittunut ja virheellisyksiä sisältävä.

”Yksinkertaistajaa” vastaan

Ryhtyessään vastaamaan suorasti d'Alembert'lle Arckenholz muistutti, mitä hän oli kirjastaan sen ensimmäisen osan esipuheessa sanonut: ”...että sitä ei ole pidettävä varsinaisena ja oikeana historiana, vaan pikemminkin koottuna aineistona, joka kerran voisi palvella erityistä historiaa tästä kuningattaresta.” Kirjaa ei tosin sanoen pitänyt arvioida jonakin sellaisena, mitä se ei edes väittänyt olevansa.

Oli jo tullut selväksi, että Arckenholtzin käsitys historiankirjoituksen kannalta olennaisista asioista oli toinen kuin d'Alembert'n. Konkreettisemmän tason vastineensa hän rakensi väittämällä filosofin panneen hänen sanomakseen asioita, joita hän ei ollut sanonut, ja vastaavasti vaienneen sellaisesta, jonka olisi luullut kuuluvan asiaan. Jos d'Alembert tietäisi, Arckenholtz vakuutti, missä oloissa Ruotsin Kustaa Aadolf meni Saksaan, hän ei puhuisi siitä, että saksalaisen valtakunnan rauhan vuoksi oli tarpeetonta ylittää armeijoineen kaksi kolmannesta noista maista: ”...tekemättä sitä, minkä hän teki, ei olisi voitu varmistaa rauhaa koko Eurooppaan, vielä vähemmän saksalaisen valtakuntaan.” Yhtä väärässä olivat filosofin väitteet siitä, ettei Kustaa Aadolf osoittanut malttia, ei hyveitä, ei ihmisrakkautta eikä mieltymystä tieteisiin.

D'Alembert oli varoittanut siitä, että vaikeuden tietää silmiemme edessä tapahtuvista julkisista asioista pitäisi muistuttaa, miten paljon vaikeampaa on tietää sata vuotta sitten parin kolmen henkilön kesken tapahtuneista asioista. Tässä Arckenholtz oli täysin päinvastaista mieltä. Nykyisyydessä näkyviin tulevien julkisten asioiden motiivien arvioinnissa oli todellakin oltava hyvin varovainen, koska nämä motiivit saattoivat yhä olla piilossa. Ei ollut hyväksyttävää luottaa

kuulopuheisiin eikä tehdä päätelmiä ulkoisista vaikutuksista varsinaisiin taustalla olleisiin syihin. Sen sijaan sadan vuoden tai pitemmänkin ajan takaisten tapahtumien oli ”vähemmän vaikeaa ... koska ne ovat tallennettuina enimmäkseen julkisissa arkistoissa ja samanaikaisten historioitsijoiden kirjoituksissa...” Sen vuoksi menneiden aikojen vaikuttimien selvittäminen jälkikäteen ei ollut yhä hankalaa kuin asioiden aikoinaan tapahtuessa. Historiaa vain ei pitänyt käsitellä niin, että siinä poimittaisiin nyt muodikkaaseen tapaan irrallisia houkuttelevia asioita sieltä täältä. Historia ”vaatii juuri samaa huolellista uurastusta ja samaa oikeellisuutta kuin matematiikan harjoituksissa ja luonnontiedon kokemuksissa on tarpeen...” Sanat olivat Arckenholtzin, mutta ajatuksissa oli erotettavissa hänen opettajansa filosofi Christian Wolffin tieteenihanne.

Kun d’Alembert oli moittien väittänyt Kustaa Aadolfin lukeneisuuden rajoittuvan sotataitoon, ei Arckenholtz voinut olla huomauttamatta kirjassaan kertoneensa tuohon lukemistoon rintamallaakin kuuluneen Hugo Grotiuksen teoksen *De jure belli ac pacis* (1625), joka ei suinkaan ollut sotataidon, vaan luonnonoikeuden ja kansainvälisen oikeuden perusesitys. Sekä Kustaa että hänen varhain isänsä menettänyt tyttärensä hankkivat juuri sitä oppinutta valoa, jonka tarpeellisuutta hallitsijoille d’Alembert korosti. Ongelma oli vain siinä, että heidän aikanaan ei tietenkään ollut olemassa d’Alembert’n tarkoittamia nykyisiä filosofeja. Toisaalta Arckenholtz ei voinut hyväksyä sitä d’Alembert’n mielipidettä, että filosofia olisi hallitsijoiden kasvatuksessa suoranaisesti tärkeämpää kuin historia. Historialliset kuvat elävöittivät viisautta paremmin kuin kuivat oppilauseet sokkeloineen. Sen Ruotsin säädöt olivat ohjeissaan Kristiinan kasvatuksessa ymmärtäneet.

Descartesin oleskelusta kuningatar Kristiinan vieraana Ruotsissa Arckenholtz katsoi puhuneensa kirjassaan tarpeeksi. Se d’Alembert’n väite, että Kristiina olisi lukenut useita Descartesin teoksia, oli hänelle kuitenkin uusi. Ei hän mitään sellaista ollut sanonut eikä sellaisen sanomiseen ylipäänsä voinut olla perusteita. Kysymyksessä oli ilmeisesti vain d’Alembert’n suurimmalle ranskalaisfilosofille osoittama kohteliaisuus.

Arckenholtz ihmetteli, miten d’Alembert saattoi väittää Kristiinaa vihamieliseksi Ranskaa kohtaan, kun tämä päinvastoin oli antanut ranskalaisille keskeisen, suorastaan hallitsevan sijan hovissaan, mikä Arckenholtzin mukaan juuri oli se virhe, joka johti hänen kruunusta luopumiseensa. Hoviin tuli sekä eteviä oppineita että aivan muunlaista joukkoa. Kirjasta olisi myös pitänyt käydä ilmi, että myöhemminkin Kristiinan asenne Ranskaan oli myötämielinen. Ajatus asettumisesta puolustamaan hovissa Kristiinan ”uhriksi” joutunutta oli Arckenholtzille täysin vieras: jos d’Alembert halusi parantaa ihmiskuntaa sen mallin mukaisesti, miten pitäisi olla, kelpuuttamatta sitä, miten on, hakekoot kansalaisuutta Platonin valtiossa tai Thomas Moren utopiassa.

Ruotsin papistoa koskeviin lausuntoihin Arckenholtz oli täysin tyytymätön. Eivät papit olleet voineet Kristiinaa piinata, sellaiseen heillä ei luterilaisuudessa ollut edes valtaa. Pappissäädyn erilaiset kannanotot valtiopäivillä taas johtuivat erilaisista tilanteista, mutta oli selvää, että perustuslain mukaan katolilainen ei voinut olla Ruotsin hallitsijana yhtään sen enempää kuin protestantti Ranskan. D’Alembert’n selvittämällä gallikanismilla Arckenholtz taas ei nähnyt todellista merkitystä, vaikka myönsi paavien ja Ranskan kuninkaiden erikantaisuudet.

Monaldeschin murhasta Arckenholtzilla ei ollut enempää sanottavaa kuin toistaa kirjansa viittaukset Leibnizin ja Pariisin oikeusoppineiden puolustukseen. Syytökseen reformoitujen suvaitsemattomuudesta hän vastasi vastasyytöksellä. Mikä vetäisi vertoja julmuuksille Pärtylinpäivänä, Irlannissa, Unkarissa ja ennen muuta Baijerissa, jossa kehuttiin otetun hengiltä uskonnon vuoksi viisikymmentätuhatta protestanttia? Vain Ranskan Ludvig XIV:n ajan ”rakuunakäännytysten” hän uskoi ylittävän sellaiset luvut. Loukkaantunut Arckenholtz ei tarttunut missään myönteisessä merkityksessä siihen tuomioon, jonka d’Alembert tosiasiaa esitti oman maansa uskonvainoista. Hän kiinnitti kyllä huomion asiaan, mutta katsoi mahdottomaksi sen tulkinnan, että asiasta vastuullisia olisivat olleet vain ministerit eikä itsevaltainen kuningas. Eikö lisänimellä ”Suuri” varustettu Ludvig XIV muka todellisuudessa hallinnut Ranskaa? Kristiinan

ilmaisemaan kyvyttömyyteen ymmärtää kuninkaan silloin protestantteja kohtaan harjoittamaa politiikkaa Arckenholtzilla ei ollut lisättävää.

D'Alembert oli lohkaissut tärkeimmäksi Kristiinasta todettavaksi seikaksi sen, että kuningatar eli 63 vuotta. Arckenholtz puolestaan saattoi lainata *Journal des savansin* arviota d'Alembert'n kirjoituksesta, jossa lehden mukaan Kristiinasta ei tullut esiin mitään varmaa. Sen jälkeen hän sijoitti vastineensa loppuun laajoja lainauksia Kristiinan vallassa ollessa Tukholmassa toimineelta maineikkaalta ja arvostetulta Ranskan suurlähettiläältä Pierre Chanut'lta, ”rehelliseltä mieheltä”, jossa tämä kuvaili tarkoin havainnoin Kristiinan toiminnan kiitettäviä ominaisuuksia.

Minkäänlainen yhteisymmärrys hyödyttömiä menneen ajan yksityiskohtia halveksivan d'Alembert'n ja ”sankaritartaan” massiivisin historiallisin lähdelöydöin puolustavan Arckenholtzin välillä ei näyttäytynyt mahdolliseksi, vaikka d'Alembert Kristiinan kauneimmaksi nimittämäänsä kirjeseen tukeutuen oli tuominnut uskonvainon. Tosiasiassa Arckenholtzin olisi ollut mahdollista löytää d'Alembert liittolaisekseen, jos olisi nähnyt yleisen suvaitsevaisuuden pelkkää eurooppalaisten protestanttien asian puolustamista tärkeämmäksi. Omine kokemuksineen Ruotsista ja lukuisien ranskalaisten hugenottiystäviensä verkostossa Arckenholtz oli liiaksi ”puoluemies” kohotakseen Voltairen ja d'Alembert'n puolustaman ”filosofisen” järjen pohjoiseksi uranuurtajaksi ja puolestapuhujaksi.

Asiaan liittyi myös historianmetodinen ero. Arvovaltainen *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen* omisti Arckenholtzin d'Alembert-vihkoselle erillisen arvostelun (28). Se oli hyvin myötäsukainen ja Kristiinan historiaa koskevissa kysymyksissä se tyytyi vain selostavaan otteeseen. Ensyklopediasta se esitti, että siinä olikin jo päädytty kääntämään artikkeleita maantieteen ja antikviteettien alalla saksasta. Erityisen painoarvon se antoi kuitenkin sille, että Arckenholtz oli liittynyt Baumgartenin kirjoitukseen ja esitti sen ajatuksia ranskaksi, koska kielimuuri oli tosiasia:

”Olisi toivottavaa, että tässä esitettyjä perusteluja pohdiskelisivat vakavasti ne hyvän maun, oivalluksen ja mielenlaadun omistavat henkilöt, jotka toisinaan tempautuvat mukaan jonkun lordi Bolingbroken, jonkun Voltairen, jonkun Raynalin, jonkun Beaumellen lumoavaan miellyttävyyteen ja eloisuuteen. He tulisivat näkemään sen tässä osoitetun, että ne historiankirjoituksen säännöt, jota nämä herrat ja ranskalaisten muotikirjoittajien suuri joukko osaksi edustavat, osaksi esimerkillään levittävät, ovat vaarallisia historialliselle totuudelle ja siten kaikelle inhimilliselle tiedolle. ... On varmaa, että heitä eivät liikuta todistusperusteet...” Arckenholtzin kirja ajankohtaisti siten kysymyksen historiankirjoituksen metodiperusteista ja tieteellisyydestä englantilais-ranskalaisen ja saksalaisen tradition välillä.

Kristiinan arvoitus: 250 vuotta myöhemmin

Hyvin erilaisella tavalla kuin d'Alembertiin Arckenholtz asennoitui Jeanne Marie Le Prince de Beaumontiin, jota hän kommentoi teoksensa neljännen osan esipuheessa. Hän oli ilmeisen ihastunut siitä, että ”heikomman sukupuolen” edustaja oli ottanut ajaakseen Kristiinan asiaa ja käytti siinä hyväkseen hänen kirjaansa. Niinpä hän esitti vastahuomautuksensa verrattomasti tahdikkaammin kuin muille arvostelijoilleen.

Joukko asiavirheitä oli korjattava, mutta sitten tultiin kysymykseen, jolla oli periaatteellisempi merkitys, Kristiinan uskonnolliseen kääntymykseen. Arckenholtz oli esittänyt ranskalaisen Pierre Bourdelot'n ateistiksi, joka kääntynyt Kristiinan katolilaisuuteen saavuttaakseen sellaisella uroteolla etuja kotimaassaan. De Beaumont ei voinut uskoa sen enempää Arckenholtzin Bourdelot'sta esittämiä väitteitä kuin Arckenholtzin olettamusta Kristiinan ”sisäisesti” säilyttämästä isiensä uskonnosta. Uskon asioissa motiivien arvioiminen kuului de Beaumont'n mukaan vain Jumalalle. Sitä Arckenholtz ei kieltänyt, mutta sen sijaan hän piti mahdollisena tutkia kääntymyksen syitä: ”Haluan tietää ne motiivit, jotka ovat johtaneet Kristiinan tähän askeleeseen: tietää mielelläni, mitä aikalaiset ovat siitä sanoneet tai kirjoittaneet ja mitä hän itse on siitä sanonut. Tällaiseen pyrkivän

historioitsijan on epäilemättä esitettävä selityksiä. Hän näyttää, mitä hän on löytänyt kirjoista ja muista samanaikaisista kirjoituksista. Hän esittelee niiden erilaiset tiedot ja arvioinnit, ilmaisee oman mielipiteensä, mutta jättää maailmalle vapauden valita se, mitä pitää todennäköisimpänä tai järkevimpänä.” Sen Arckenholtz halusi kiistää, että uskonnollisten motiivien lisäksi mitkään inhimilliset motiivit, omaan elämään liittyvät edut eivät olisi vaikuttaneet Kristiinan kääntymyksen.

Tässä ei ole mahdollista mennä Arckenholtzin kirjan arvosteluihin myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa eikä Kristiinasta piirretyn kuvan jyrkkiinkin muodonmuutoksiin, mutta kaksi ja puoli vuosisataa edellä kuvattujen väittelyjen jälkeen on mahdollista todeta, että sekä olettamus Bourdelot’n roolista että Kristiinan sisäisestä säilyttämästä luterilaisuudesta olivat ehdottomasti väärässä. Erilaisia asiaan vaikuttaneita inhimillisiä motiiveja sen sijaan ei tänäkään päivänä voida kieltää.

Kristiina itse katsoi kruunusta luopumisellaan estäneensä sisällissodan ja hyvittäneensä Vaasa-sukunsa rikokset. Ajatus omasta vapaammasta elämästä Euroopassa on tapana karsia motiiveista virallisessa weibullilaisuudessa, koska se esiintyi pamflettikirjallisuudessa. Toisenlainen vakava inhimillinen motiivi voidaan nähdä Ruotsin valtionalouden katastrofin partaalle ajautuneessa tilassa. Aateliston kotiuttaminen Euroopan sotatantereilta avokätisin kruununmaan luovutuksin oli köyhdyttänyt valtion, jyrkentänyt yhteiskunnallisia jakoa ja luonut aatelistasavallan uhkan. Tilanteen korjaamiseksi tarvittiin reduktiota, jonka toteuttajaksi toisenlaista politiikkaa noudattaneesta Kristiinasta ei enää ollut. Inhimillisiä motiiveja oli kertynyt kokonainen suma eikä nykyisessä tutkimuksessa enää voida lähteä mistään yhdestä ainoasta.³¹ Kristiinan julkinen kääntymys valtaistuimella ei olisi palauttanut Ruotsia takaisin katolisen kirkon yhteyteen. Vuoden 1617 lakien mukaan kukaan Ruotsin kansalainen ei saanut elää maassaan katolilaisena. Sellaiseen syyllistynyt karkotettaisiin maasta ja tuomittaisiin menettämään omaisuutensa valtiolle. Lait koskivat sellaisinaan myös maan hallitsijaa. Katolilainen lähetystyö puolestaan rinnastettiin henkirikokseen. Diplomaattisten lähetystöjen henkilökunta ja ulkomaiset oppineet olivat vapautettuja uskonpakosta, mutta heidänkin oli sallittua harjoittaa uskoa vain omassa keskuudessaan.

Nyt tiedämme, että Kristiinan hovissa vieraili vuosina 1650–1653 kaikkiaan seitsemän tavallisiksi matkailijoiksi naamioitunutta jesuiittaveljeskunnan jäsentä.³² Kristiina itse kutsui jesuiittaoppineita *Societas Iesun* korkeimmalta taholta Roomasta, koska hän etsi vuosien ajan selvyyttä uskon ja tiedon suhteita koskevissa kysymyksissä, joihin hän ei saanut valaistusta omalta kirkoltaan. Sen verran voi sanoa lempeän Johannes Matthiaenkin olleen taustalla, että Kristiinalle oli järkytys kuulla ensimmäisiä kertoja jyriseviä luterilaisia saarnoja viimeisestä tuomiosta. Miksi Matthiae ei ollut kertonut hänelle sellaisesta? Myös Descartesin on nähty olleen kuvassa epäsuorasti mukana.³³

Kristiinan kääntymyksen aitoudesta ei ole epäilystäkään, mutta itsenäisen etsinnän oikeuden ja muunkin itsenäisyytensä kuningattaren arvonsa ohella hän halusi säilyttää koko elämänsä ajan. Omana aikanaamme norjalainen Oskar G a r s t e i n on julkaissut kaikkein perusteellisimman, myös huomiotta jääneitä jesuiittalähteitä selvittäneen tutkimuksen Kristiinan kääntymyksestä. Hän on kiinnittänyt huomiota siihen, miten pohjoismaiset tutkijat vuosisadasta toiseen ovat kiistäneet Kristiinan kääntymyksen aitouden määrittelemättä koskaan käsitteitään, tulkitsemalla kääntymyksen protestanttiseen tapaan äkilliseksi ja tunteenomaiseksi ”herätykseksi”, jollaista

³¹ G a r s t e i n , s. 525–772, ulottaa tutkimuksensa kaikkiin mahdollisiin motiiveihin. Kaiken tutkimuksen jälkeen onkin ilmeistä, että mitään yhtä motiivia tai syytä ei ole löydettävissä: ”...it is evident that no *one* reason can have driven Queen Christina to descend the throne.” Poliittisia ja taloudellisia motiiveja ei G a r s t e i n i n mukaan voida erottaa uskonnollisista.

³² G a r s t e i n , s. 624–665.

³³ Ernst C a s s i r e r , Drottning Christina och Descartes. Ett bidrag till 1600-talets idéhistoria (Stockholm 1940) kiisti Descartesin osuuden, mutta sai vastaansa Johan N o r d s t r ö m i n . Ks Johan N o r d s t r ö m , Cartesius och drottning Kristinas omvändelse (Lychnos 1941).

Kristiinan elämässä ei voida osoittaa. Sen sijaan katolilaiselta kannalta kääntymys voi olla pitkälinen prosessi, jossa on järki mukana.³⁴ Eikä katolilaisuus ole niin kertakaikkinen ja totaalinen asia kuin se taas Kristiinan katolilaisuuden jo varauksitta myöntäneen Curt Weibullin silmissä oli. Ohimennen todettakoon, että tässä kääntymysasian toistaiseksi luotettavimmaksi tulkiksi katsottu Garstein ei ollut katolilainen, vaan anglikaani.

Voinee väittää, että Johan Arckenholtz on vuosisatojen saatossa kansainvälisesti laajimmin viitattu suomalainen historiantutkija. Tällä ei tosin tarkoiteta viitteiden kohdistumista Arckenholtzin omaan tekstiin, vaan hänen monia lähteitä pursuavaan kirjaansa, ei myöskään viitteiden myönteisyyttä. Kirjan varsinkin aikalaisiltaan ympäri Eurooppaa osakseen saamaa huomiota ei kenenkään Arckenholtzin myöhemmän maanmiehen historiallinen teos liene ylittänyt³⁵. Kaikkea aikalaiskirjallisuutta Arckenholtz ei kritiikkittä hyväksynyt, vaikka erehtyikin arviossaan Bourdelot'n merkityksestä.³⁶ Kristiinan Ruotsista lähdön jälkeinen vuosi Flanderissa, Espanjan Alankomaissa, tuotti Kristiinan eroottisia taipumuksia koskevia häväistyskirjoituksia, joita vastaan Arckenholtz puolusti Kristiinan ”viattomuutta”. Myöhempi lähdekriittisesti asennoitua aika on osoittanut niillä olleen poliittinen tarkoituspäisyysensä, joskin vielä René Pintard otti ne todesta ja omana aikanamme Kjell Lekeby lainaa jopa Lacomben väärennystä skandaalia luodakseen.³⁷

Kunkin ajan ja kirjoittajan ennakkokäsitykset ja -odotukset ovat värjänneet vahvasti Kristiina-kuvia.³⁸ Mikään määrä kriittistä kirjoittamista ei näytä muuttaneen sitä tilannetta, että Kristiina pysyy kuningattarena toden ja epätoden tuolla puolen. Arckenholtz lienee kuitenkin ollut viimeisiä, jotka olivat sidoksissa kolmekymmenvuotisen sodan aikalaiskuvaan Kristiinasta Ruotsin suuruuden ruumiillistumana, kuvaan, jolle ehkä eniten uskottavuutta antoi se, että Kristiinan henkilökohtaiset edustajat tekivät Westfalenin rauhan.

Kristiinan miehinen esiintyminen kiroilemisinensa ja suorasukaisine puheineen ja hänen korostetusti miehinen pukeutumisensa kauhastuttivat aikalaisia. Ne varmasti myötävaikuttivat skandaalikirjallisuuden jatkuvaan kysyntään. Tässä tulkinnat vaihtelevat tänäänkin: toisaalta avioliitosta Kristiinan tavoin kieltäytyvä ja mieheksi pukeutuva naishahmo löytyy jo esikuvaksi soveltuneesta ja kuningattaren varmaan tuntemasta varhaiskristillisestä hagiografisesta

³⁴ Garstein, s. 693.

³⁵ Päiviö Tommila, Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia (Helsinki 1989), s. 41, toteaa teoksen hankkineen tekijälleen ”eurooppalaisen tutkijanmaineen, jollaista harvalla myöhemmällä suomalaisella tutkijalla on ollut”. Tommila jättää pohtimatta, kuuluisiko vertaisjoukkoon ketään suomalaista historiantutkijaa.

³⁶ Kristiinan oleskellessa kruunusta luovuttuaan vuoden Antwerpenissa ja Brysselissä ennen matkalla Roomaan Innsbruckissa tapahtunutta julkista kääntymystä katolilaisuuteen hänen ympärilleen syntyi joukko kirjoituksia, jotka Curt Weibull, Christina of Sweden (Stockholm 1966), s. 124–132, näkee Grauertia seuraten ja vahvistaen kuningattaren rahvaanomaiseksi tahraamiseksi poliittisessa tarkoituksessa: Kristiinan pyrkimys toimia välittäjänä ranskalais-espanjalaisessa sodassa haluttiin tehdä tyhjäksi häpäisemällä hänet ja hänen yhteytensä kardinaali Mazariniin. Tästä kirjallisuudesta Arckenholtz näyttää saaneen käsityksensä Pierre Bourdelot'n roolista, vaikka puolusti nimenomaisesti Kristiinan kunniaa. Oman aikamme lesbokirjallisuudessa taas kyseiset Kristiinan maineen palauttamiseksi työskennelleet herrasmiehet näyttäytyvät homofobisten ennakkoluulojen vallassa oleviksi.

³⁷ René Pintard, *Le libertinage érudit dans la première moitié de XVII siècle*, I–II (Paris 1943); Kjell Lekeby, *Kung Kristina – Drottningen som velle byta kön (med förord av Eva Borgström. Stockholm 2000)*, s. 17, 60–61. Lekebyn puolustelu ”metodilleen” on kestävä: ”Även Stolpe ansåg att brevsamlingen *Lettres secretes* till största delen är en förfalskning, vilket emellertid skulle innebära att något brev är autentisk. Det är väl inte helt omöjligt att utgivaren av brevsamlingen, en viss Lacombe, kan ha haft tillgång till originalbrev av Kristina.” Tämähän ei riitä aitouden osoitukseksi, ei varsinkaan sen jälkeen, mitä *Bibliothèque des sciences et des beaux arts* kirjoitti Lacomben tekemästä arvostelussa (33) jo vuonna 1760.

³⁸ Tässä ei ole mahdollista ryhtyä tutkimaan yksityiskohtaisemmin Kristiina-kuvan muutoksia, mutta luetteloon kirjallisuudesta on sisällytetty asiaa valaisevia esimerkkejä ennen muuta viimeisten sadan vuoden ajalta. Kuva Kristiinasta aikansa ja esittäjiensä ilmentäjänä onkin yhtä mielenkiintoinen kuin edelleenkin pakeneva perimmäinen totuus. Otsikostaan huolimatta Jörg-Peter Findeisen, *Christina von Schweden. Legende durch Jahrhunderte* (Frankfurt am Main 1992) ei tämän puolen selvitykseksi riitä. Kuvatutkimuksessa häväistys- ja ylistyskirjallisuudenkin merkitys muuttuu. Ne ovat suorina menneisyyden jäänteitä, usein kuvaa pitkiäkin aikoja muovanneita ja sellaisina tärkeitä tutkimuksellisen kuvauksen kohteita, vaikka tietysti selityksen tarpeessa.

kirjallisuudesta,³⁹ toisaalta Kristiinan väitetty lesbolaisuus on saanut omana aikanamme entisistä arvioista poikkeavat myönteiset etumerkit suhteen poikamaisena osapuolena⁴⁰. Viimeisimpänä suuntauksena on nähdä Kristiinassa *queer*, minkä vuoksi hänen hautaansa Pietarin kirkossa tuskin enää avataan, kuten tehtiin 1960-luvulla hänen oletetun hermafrodiittisuutensa testaamiseksi⁴¹. Vaikka yksityishenkilönä ja ”sisimmältään” Kristiina on säilynyt mysteerinä, poliittisesti hänen paikkansa on voitu määrittää varsin pitkälti. Ruotsalainen lähdekritiikin mestari Curt Weibull osoitti 1930-luvulla selkeästi, mistä aikanaan suurta pahennusta herättäneessä ja vielä Arckenholtzin kirjaakin varjostaneessa Monaldeschin murhassa oikein oli kysymys.

Kristiinan tullessa Roomaan Napoli oli espanjalaisten hallussa ja sen väestö oli hallitsijoihinsa tyytymätöntä. Ranska oli tehnyt epäonnistuneita yrityksiä saada Napoli haltuunsa. Ranskaa hallitsevan kardinaali Mazarinin ja Kristiinan välille punoutui suunnitelma, jonka mukaan ranskalaiset karkottaisivat espanjalaiset ja tekisivät Napoliasta itsenäisen kuningaskunnan, jonka kuningattareksi Kristiina tulisi. Hänen kuoltuaan alue siirtyisi sitten Ranskalle. Napolilainen Kristiinan hoviin kuulunut Monaldeschi kuitenkin kavalsi suunnitelman espanjalaisille. Maattoman kuningattaren luvatus maan pettänyt sai maksaa hengellään. Tosin Ranskalla oli niihin aikoihin muutakin tekemistä sotatoimissa Flanderissa ja espanjalaiset saattoivat aavistaa asian Monaldeschista riippumattakin, kun Kristiina sai Ranskaan saapuessaan loisteliaan vastaanoton.⁴²

Kruunusta luovuttuaankin Kristiina säilytti Ruotsin valtiopäivien päätöksellä kuningattaren oikeutensa mukana seuraavassa hovissaan⁴³. Tästä hän piti tiukasti kiinni ja tätä noudatti etiketti. Ei voi sanoa, että Weibullin arvio asiasta olisi poikennut Arckenholtzista juuri muutoin kuin siinä, että Weibull oli selvillä salaisesta Napoliasta koskevasta suunnitelmasta, jota hämmentyneet aikalaiset eivätkä vielä sen enempää Voltaire, d’Alembert kuin Arckenholtzkaan tienneet. Teko oli kohtalokas Kristiinan uralle. Suurisuuntaisista myöhemmistä yrityksistä huolimatta Kristiinalla oli tulevaisuus vain Roomassa⁴⁴.

Ei ole silti oikein luulla, että Weibullin tutkimuksetkaan olisivat lopullisia Kristiinasta⁴⁵. Hänen lähdekritiikkinsä jätti jäljelle oikeastaan vain selväpiirteiset poliittiset tapahtumat ja rajoittui

³⁹ Eva Haettner Aurelius, *The great performance. Roles in Queen Christina’s autobiography (Politics and culture in the Age of Christina)*. Toim. Marie-Louise Rodén. Stockholm 1997).

⁴⁰ Eva Borgström, *Drottning Christina och hermafroditen tankefigur (Lambda nordica 1, 1998)* ja *Lekeby*.

⁴¹ Lääkäri Elis Essen-Möller selitti 1930-luvun biologistisessa hengessä Kristiinan hermafrodiittiksi, minkä Herman Hjortsjö haudan avaamisella mitä suurimmalla todennäköisyydellä kumosi. Ks. Elis Essen-Möller, *Drottning Christina. En människostudie ur läkaresynpunkt* (Lund 1937); Elis Essen-Möller, *La reine Christine. Étude médicale et biologique* (Paris 1937); Herman Hjortsjö, *Queen Christina of Sweden. A medical-anthropological investigation of her remains in Rome* (Lund 1966); Herman Hjortsjö, *The opening of Queen Christina’s sarcophagus in Rome (Queen Christina of Sweden. Documents and studies)*. Toim. Magnus von Platen. Stockholm 1966).

⁴² Curt Weibull, *Drottning Christina. Studier och forskningar* (Stockholm 1931/1966) ja saman tekijän muut tutkimukset ovat selvittäneet nämä seikat perusteellisesti. Vaikka kyseinen perusteos on hieman paranneltuna käännetty englanniksikin, ei voi kuitenkaan sanoa, että Weibull olisi tehokkaasti ylittänyt kielimuurin. Ranskaksi kirjoittanut Arckenholtz oli edullisemmässä asemassa. Häneen viittaavat edelleen nekin, jotka eivät ole Weibullista kuulleetkaan. Ks. myös Curt Weibull, *Drottning Christina och Monaldesco* (Stockholm 1936); Curt Weibull, *Monaldescos död. Aktstycken och berättelser* (Göteborgs högskolas årsskrift 43:4, 1937); Weibull, *Christina of Sweden*; Curt Weibull, *Drottning Christina och Sverige, 1646–1651. En fransk diplomat berättar* (Stockholm 1970).

⁴³ Tähän todennäköisesti saadaan lisää valaistusta tekeillä olevassa antologiassa *Documents from the abdication of Queen Christina of Sweden in 1654 and negotiations on the right of succession in 1660*. Toim. B. Fritz, A. Martini ja M.-L. Rodén.

⁴⁴ Tämä tulevaisuus ei ollut millään tavoin vähäpätöinen ja jo pitkään se on saanut osakseen huomiota, viimeisimpänä teoksessa Marie-Louise Rodén, *Church politics in Seventeenth century Rome: Cardinal Decio Azzolino, Queen Christina of Sweden and the Squadrone Volante* (Stockholm 2000) ja miksei myös Antonio Clericuzio & Maria Conforti, *Christina’s patronage of Italian science: A study of her academies and the dedicatory epistles to the queen (Sidereus Nuncius & Stella Polaris: The scientific relations between Italy and Sweden in Early Modern History)*. Toim. Marco Beretta & Tore Frängsmyr. Uppsala 1997).

⁴⁵ Vaikka Stolpen tutkimukset saivat osakseen ankaraa kritiikkiä, on todettava, että esimerkiksi Åkerman tuo esiin koko joukon sävytyksiä ja säikeitä, joihin weibullilainen *no nonsense* -metodi ei tepsii. Weibull saa Kristiinan

niissäkin vanhastaan askarruttaneisiin kysymyksiin. Sen hän kyllä teki, minkä tekemiseen Arckenholtz ei vielä pystynyt ja mihin lähdekriittiset W. H. Grauert ja Martin Weibull olivat viitoittaneet tien.⁴⁶ Sen sijaan varsin mekaaniseksi menetelmäksi katsottavan lähdekritiikin rajoituksista kertoo se Curt Weibullin sääntö, että häväistyskirjoitukset on pantava kokonaan syrjään, mutta ylistyskirjoituksista voi löytyä hyväksyttävääkin⁴⁷. Periaate on kiinnostavasti päinvastainen Holbergin aikanaan käyttämälle. Kristiinan toiminnan ymmärtämiseksi tarvitaan entistä syvempää paneutumista ajan uskomusten ja tapojen maailmaan, jonka selvittämisen voi sanoa olevan yhä kesken. Kristiinan persoonallisuudesta Rooman ajalla Oskar Garstein on kirjoittanut lyömättömästi: ”Instead of turning to devotion, spiritual conversation, pious reading, expressions of penitence, and works of prayer, she appeared as a self-confident woman, brusque and independent in bearing, arrogant and impatient of control, terse and scathing in speech, showing deference to neither man nor woman, regardless of rank whether temporal or spiritual.”⁴⁸

Vain tietyistä osista Kristiinan kirjoituksia ja kirjeenvaihtoa on tehty kriittisiä editioita. Tämän vuoksi Arckenholtz on se lähde, johon Kristiinan yhteydessä viitataan myös meidän aikamme jatkuvasti. Käytyään lävitse vuosisatojen aikana syntyneen Kristiina-kirjallisuuden Garstein joutui vielä omana aikamme toteamaan Arckenholtzista: ”...his four-volume study is still indispensable to the modern scholar of history”⁴⁹. Samalla Garstein varoitti käyttäjiä siitä, että Arckenholtzin julkaisemista lähteistä puuttui katkelmia ilman merkintää pois jättämisestä ja että lähteiden kielellistä asua oli muuteltu⁵⁰. Suoranaisista väärennöksistä hän ei esittänyt näyttöä. Garsteinilla oli jostakin syystä se käsitys, että Arckenholtz oli itse jäljentänyt lähteensä eri puolilla Eurooppaa ja itse parannellut kieltä. Näin ei ollut. Esimerkiksi Roomasta saamansa aineiston Arckenholtz sai valmiina jäljennöksinä näkemättä alkuperäisiä ja hänen omakin ranskan kielensä oli toisen henkilön tarkistamaa. Jos jäljentäjä Vatikaanissa ei ole saanut jostakin kohdasta selvää eikä ole tätä ilmoittanut tai on pitänyt jotakin ajatusta sopimattomana julkisuuteen, Arckenholtzilla ei ole ollut mitään keinoa kontrolloida asiaa. Vain osan julkaisemistaan lähteistä hän oli jäljentänyt itse julkisista ja yksityisistä arkistoista. Epätarkkuuksia on toisin sanoen voinut syntyä kolmellakin eri tasolla, joista Arckenholtz on yksi.

Vaikka systemaattista lähdekritiikkiä ei ollut Arckenholtzin aikana kehitelty, tämä ei tarkoita sitä, etteikö sellaiseen olisi ollut aineksia. Arckenholtzilla erityisesti oli selkeä samanaikaisten lähteiden ensisijaisuuden vaatimus. Baumgarteniin liittyessään hän kyllä esitti ”silminnäkijän” ajatuksen nykyajan aatehistorioitsijan näkökulmasta katsottuna kovin herkkäuskoisen luottavaisesti: kaikki nähtyään nähdään aina ajan omin käsittein ja muotoillaan käytössä olevalla kielellä. Vasta tämän juurikerroksen päälle kasvavat kirjallisen tekstin tietoiset poliittiset käyttötarkoitukset. Aikalaismerkityksiä tavoittamaton lähdekritiikki sekoittaa selvittämisen asemesta.

Wolffilainen vaatimus perusteellisuudesta pätevien todisteiden hankkimisessa ja esittämisessä tekee mahdolliseksi liittää Arckenholtz saksalaisen valistuksen virtaan, historiallisen valistuksen edustajaksi erotukseksi moraalisesti ja uskonnonvastaisesti kantaottavasta ranskalaisesta valistuksesta. Viehättävä kerronta ja hätkähdyttävät uudet näkökulmat eivät Arckenholtzin mielestä

---

näyttämään myyttisestä uskomusmaailmasta riippumattoman, kirkkaan poliittisen logiikan noudattajalta, mitä voi epäillä enemmän kuin Garstein tekee. Ks. Stolpe, Från stoicism; Sven Stolpe, Christina of Sweden (London 1966); Susanna Åkerman, Queen Christina of Sweden and her circle. Transformation of a seventeenth-century philosophical libertine (Leiden 1991); Susanna Åkerman, Raimondo Montecuccoli and Queen Christina's betrayal (Politics and culture); Susanna Åkerman, Rose cross over the Baltic. The spread of Rosicrucianism in Northern Europe (Leiden 1998); Susanna Åkerman, Christina of Sweden (1626–1689), The Porta Magica and the Italian poets of the golden and rosy cross, http://www.alchemywebsite.com/queen_christina.html.

⁴⁶ Ks. W. H. Grauert, Christina. Königinn von Schweden und Ihr Hof, I–II (Bonn 1837/1842); Martin Weibull, Om “Memoires de Chanut” (Historisk tidskrift 7–8, 1887/1888).

⁴⁷ Cnut Weibull, Christina of Sweden, s. 132.

⁴⁸ Garstein, s. 768.

⁴⁹ Garstein, s. 532.

⁵⁰ Garstein, s. 531.

korvanneet historioitsijalle välttämätöntä lähdeyöskentelyä, jonka varaan vasta tieteellinen historiallinen tutkimus saattoi rakentua.

Historia oli tiede siinä kuin muutkin tieteet eikä tuntenut oikoteitä. Oli etsittävä selityksiä tapahtumat aiheuttaneista syistä ja motiiveista eikä minkäänlainen johdatus, kaitselmus, kuulunut Kristiina-kirjassa näiden joukkoon. Nähtyään todisteet lukija sai itse tehdä päätelmänsä. Mikään korkeampi ei saanut asettua historiassa itsenäisen ajattelun edelle. Eikä Arckenholtzilla myöskään ollut mitään ”takaisin Kristiinaan” ohjelmaa, toisin kuin jotkin hänen kriitikonsa ehkä kuvittelivat. Toinen asia on sitten se, että Arckenholtz oli erehtyväinen eivätkä hänen tietonsa olleet ensinkään täydelliset, mutta sitä hän ei kiistänyt, vaan päinvastoin toisti esipuheissaan. Tällaiset asenteet ansaitsevat ”valistuksellisuuden” nimen aivan riippumatta vastakohtasta ranskalaisiin valistusfilosofeihin. Tilannetta eivät tee tyhjäksi erinäiset herkkäuskoisuudet Arckenholtzin ajattelussa eivätkä hänen jotkin barokkiset päähänpintymänsä, kuten hänen ajan oloissa selkeästi konservatiivinen Daniel Jusleniuksen henkeen esittämänsä usko sellaisen kansallisuuden kuin ”suomalaisten” olemassaoloon.⁵¹ Uudemmassa kansainvälisessä tutkimuksessa on tapana puhua ”protestanttisesta valistuksesta”, jolle ei ollut tyypillistä ranskalaisen valistuksen radikalismi eikä varsinkaan kirkonvastaisuus.⁵² Sen yhteyteen Arckenholtzinkin voi pääpiirteittäin sijoittaa.

Voi myös todeta, että jos Arckenholtz olisi pelkästään pysähtynyt pohtimaan Kristiinaa d’Alembert’n vaatimaan tapaan sekä poimimaan asioita aikaisemmasta kirjallisuudesta makunsa mukaan, hänen kirjallaan ei varmasti olisi käyttöarvoa nykypäivän tutkimuksessa, vaikka se saattaisikin olla 1700-luvun tutkijan herkkua. Arckenholtz oivalsi piiloon jääneiden lähteiden hankkimisen ja lähdeyöskentelyn merkityksen historioitsijalle. Sellainen ei sinänsä ollut uutta, mutta siihen nojautui kuitenkin hänen kirjansa pitkäaikainen painoarvo. Kansainvälinen mielenkiinto Kristiinaan on vilkastumassa ja sen voi olettaa ylittävän 1750-luvun huippulukemat viimeistään siinä vaiheessa, kun Kristiinaan liittyvistä dokumenteista saadaan Johan Arckenholtzin ”kömpelöistä käsistä” lähteneen tarpeettomaksi tekevä kriittinen laitos.

Résumé

Daniel Attias & Juha Manninen: Les Mémoires de Christine de Suède sur la sellette dans l’Europe des Lumières

Le ton souvent passionné des 37 documents ici analysés, parus entre 1751 et 1761 dans les journaux les plus prestigieux d’Europe, à la suite de la publication en français des quatre volumes des "Mémoires concernant Christine, reine de Suède" révèle les moeurs de la critique, les clivages idéologiques, politiques et scientifiques du Siècle des Lumières. L’auteur de cette somme, Johan Arckenholtz (1695 Helsinki - 1777 Stockholm), bibliothécaire à Kassel, est un ancien haut fonctionnaire finlandais de la chancellerie suédoise, contraint à l’exil en Allemagne car opposé à

⁵¹ Vrt. M a n n i n e n , Kansakunnan aatteen synty.

⁵² Tämä koskee erityisesti saksalaisia ja hollantilaisia oloja, ks. esimerkiksi Joachim W h a l e y , The Protestant Enlightenment in Germany (The Enlightenment in national context. Toim. Roy Porter & Mikulás Teich. Cambridge 1981); J a c o b sekä kirjoituksia teoksessa The Duch Republic. Viimeiseksi jääneessä teoksessaan valistuksen erilaisiin kansallisiin konteksteihin perehtynyt ja erityisesti lääketieteen historiassa ansioitunut Roy P o r t e r , Enlightenment. Britain and the creation of the Modern World (London 2000) esitti ennen näkemättömän, uudistavan panoraaman brittiläisestä valistuksesta hämmästykseksi niille historioitsijakollegoilleen, jotka olivat tottuneet puhumaan omasta maastaan aatehistoriallisia yleis- ja periodikäsitteitä kaihtaen.

l'alliance franco-suédoise prônée par le parti gouvernemental des "Chapeaux". Face à ses détracteurs, Voltaire, notamment, qui l'écrase de son mépris et surtout d'Alembert, Arckenholtz défend la conception de son ouvrage ainsi que son héroïne très controversée pour sa personnalité, son abdication du trône de Suède et sa conversion au catholicisme. La philosophie française des Lumières anticléricale et opposée à l'absolutisme monarchique assigne à l'histoire des finalités politiques immédiates et en attend des récits légers et élégants. Les amis huguenots français d'Arckenholtz exilés à Amsterdam, et surtout des philosophes tels que Wolff et Leibniz notamment dont il se réclame laissent découvrir une conception allemande et protestante des Lumières qui considère l'Histoire comme une science à part entière reposant sur un travail rigoureux de collecte de sources. Quel que soit le parti pris religieux et nationaliste évident d'Arckenholtz et ses lacunes, son ouvrage demeure de l'avis de nombre d'historiens incontournable, d'autant plus que le personnage public et privé de Christine de Suède qui n'a pas encore livré son mystère passionne toujours chercheurs et chercheuses.